

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMAS

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO KANCELIARIJOS
INFORMACIJOS IR KOMUNIKACIJOS DEPARTAMENTO
TYRIMŲ SKYRIUS

Gedimino pr. 53, 01109 Vilnius Tel.: (8 5) 239 6170 / 239 6185
El. p.: tyrimai@lrs.lt; info@lrs.lt; ikd@lrs.lt www.lrs.lt/info

**Analitinė apžvalga
19/26**

Atnaujinta: 2019-05-02
2014-03-04

**Šeimos ir santuokos sąvoka
(ES valstybių narių konstitucijose, įstatymuose, ES teisėje, Europos žmogaus teisių teismo
praktikoje, tarptautiniuose dokumentuose)**

IŽANGA	2
ŠEIMOS TEISINIO APIBRĖŽIMO PROBLEMA LIETUVOJE	3
ŠEIMA IR SANTUOKA EUROPOS SĄJUNGOS VALSTYBIŲ KONSTITUCIJOSE	4
Airija.....	4
Austrija.....	5
Belgija.....	6
Bulgarija.....	6
Čekija.....	6
Danija.....	7
Estija.....	8
Graikija.....	8
Ispanija.....	9
Italija.....	9
Jungtinė Karalystė.....	10
Kipras.....	10
Kroatija.....	11
Latvija.....	11
Lenkija.....	11
Liuksemburgas.....	12
Malta.....	12
Nyderlandai.....	12
Portugalija.....	13
Prancūzija.....	14
Rumunija.....	15
Slovakija.....	15
Slovėnija.....	15
Suomija.....	16
Švedija.....	16
Vengrija.....	17
Vokietija.....	18
SANTUOKOS IR ŠEIMOS SĄVOKA EUROPOS TEISĖJE	19
ES antrinė teisė.....	19
ES pagrindinių teisių chartija.....	19
Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija.....	19

Šeimos sąvoka Europos žmogaus teisių teismo praktikoje.....	20
SANTUOKOS IR ŠEIMOS SĄVOKA TARPTAUTINIUIOSE DOKUMENTUOSE.....	22
Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948 m.), 16 str.:.....	22
Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (1966 m.), 10 str.:.....	22
Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966 m.), 23 str.:.....	22
Jungtinių tautų Žmogaus teisių komiteto komentarai dėl šeimos sąvokos.....	22
APIBENDRINIMAS.....	24

IŽANGA

Šiame darbe apžvelgiama, kaip Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybių narių konstitucijose ir svarbiausiuose šeimos teisinius santykius reglamentuojančiuose įstatymuose (civiliniuose kodeksuose, šeimos kodeksuose ir pan.), kituose ES teisės aktuose, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje bei svarbiausiuose tarptautiniuose dokumentuose yra vartojama šeimos sąvoka, taip pat apžvelgiama Europos žmogaus teisių teismo doktrina aiškinant šeimos sampratą.

Darbe pateikiama atnaujinta informacija, parengta 2014 m. Parlamentinių tyrimų departamento parengtos analitinės apžvalgos (autoriai: E. Sinkevičius ir T. Marozas) pagrindu. Tyrimas papildytas naujausia Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika, susijusia su šeimos teisinio apibrėžimo problematika.

Daugelyje svarbiausių tarptautinės teisės aktų ir daugelio ES valstybių konstitucijose kalbama apie šeimą, nors šios sąvokos turinys konkrečiai neapibrėžiamas. Dažniausiai pateikiamas vertybinis šeimos apibrėžimas ir / ar konstatuojama valstybės pareiga remti šeimą, motinystę ir tėvystę (angl. parenthood) bei vaikystę (pavyzdžiui, „šeima yra visuomenės išsaugojimo ir tautos vystymosi pagrindas“; „valstybė remia ir saugo šeimą;“ „motinystę ir tėvystę gina įstatymas“). Tokios ar panašios apibrėžtys sutinkamos daugelio ES valstybių (15) konstitucijose (pvz., Airijos, Estijos, Graikijos, Ispanijos, Italijos, Latvijos, Lenkijos, Liuksemburgo, Portugalijos, Prancūzijos, Slovakijos, Slovėnijos, Suomijos, Vengrijos, Vokietijos). Kai kurių valstybių konstitucijose (Austrijos, Belgijos, Bulgarijos, Čekijos, Danijos, Kipro, Maltos, Nyderlandų, Rumunijos, Švedijos) šeima minima be vertybinio konteksto arba apskritai neminama.

Galima paminėti mėginimus suformuluoti tarptautinę šeimos apibrėžimą praėjusio amžiaus paskutiniame dešimtmetyje, po to kai 1989 m. JT Generalinė Asamblėja priėmė sprendimą paskelbti 1994 metus Tarptautiniais šeimos metais. Tačiau šie bandymai nebuvo sėkmingi. Be kita ko, 1990 m. JT Žmogaus teisių komitetas savo 39-oje sesijoje pažymėjo, kad pateikti universalų teisinį šeimos apibrėžimą nėra įmanoma. Tačiau jei grupė asmenų pagal vietos teisę ir praktiką yra traktuojami kaip šeima, jai turi būti teikiama teisinė apsauga¹.

Neretai įvairiais tikslais pateikiami įvairūs šeimos apibrėžimai ar apibūdinimai (pvz., gyventojų surašymo, namų ūkių statistikos ir pan. tikslais)², tačiau iš esmės tai veikiausiai funkciniai ar sociologiniai, bet ne universalūs teisiniai šeimos apibrėžimai. Kita vertus, pagrindiniuose tarptautinės teisės aktuose, regioninėse sutartyse, ES valstybių konstitucijose pateikiami šeimos sampratos apibrėžimai, kurie iš esmės yra vertybinio pobūdžio. ES teisė pateikia šeimos nario apibrėžimą.

¹ Žr. JT dokumento A/50/370, 22 punktą: <http://www.un.org/documents/ga/docs/50/plenary/a50-370.htm>

² Literatūroje kartais pateikiamas šeimos apibrėžimas, nurodant, jog tai yra JT apibrėžimas: „Bet kokia dviejų ar daugiau žmonių sąjunga, kurie saistomi savitarpio sutikimu, gimimu ir/ar įvaikinimu ar sambūviu ir kurie kartu prisiima išpareigojimus dėl, *inter alia*, grupės narių priežiūros ir išlaikymo, grupės pagausinimo per gimdymą ar įvaikinimą, vaikų socializaciją ir socialinę grupės narių kontrolę.“ Tačiau tenka pastebėti, jog pristatant šį apibrėžimą kaip JT apibrėžimą, nepateikiama nuoroda į jokią JT dokumentą. Pastebėtina, jog beveik analogišką apibrėžimą pateikia Kanados Vanier vardo šeimos institutas, tik dar priduriamas „sutartinį gėrybių grupėje paskirstymą ir emocinių ryšių puoselėjimą“.

ŠEIMOS TEISINIO APIBRĖŽIMO PROBLEMA LIETUVOJE

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (CK) komentare teigiama, kad „CK nepateikia sąvokos „šeima“ bendrosios definicijos, nes šeima yra veikiau sociologijos nei teisės kategorija. Be to, šeimos samprata istoriškai kinta. Tačiau šeimos samprata CK apibrėžiama nusakant „šeimos nario“ sampratą. Todėl teisiniu požiūriu šeima yra grupė fizinių (dviejų ar daugiau) asmenų, kuriuos sieja turtiniai ir asmeniniai neturtiniai teisiniai santykiai, atsirandantys santuokos, bendro gyvenimo neįregistravus santuokos, kraujo giminystės, įvaikinimo ar kitokios vaikų priežiūros ir auklėjimo teisinės formos pagrindu“³.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas) 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarime apžvelgęs Europos žmogaus teisių teismo (EŽTT) praktiką šeimos teisės bylose pažymėjo, kad „EŽTT jurisprudencijoje nėra pateikta išsamaus kriterijų, pagal kuriuos galima apibrėžti šeimą, sąrašo“⁴.

Aktualiausias su šeimos teisinio apibrėžimo problematika susijęs yra Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl leidimo laikinai gyventi Lietuvoje užsieniečiui šeimos susijungimo pagrindu“⁵, paskelbtas 2019 m. sausio 11 d. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Konstitucijos 22 straipsnio 4 dalies nuostata yra viena svarbiausių asmens privataus gyvenimo neliečiamybės garantijų – joje įtvirtintas vienas iš šeimos sampratos aspektų, patvirtinančių šeimos, kaip saugomos ir puoselėjamos konstitucinės vertybės, reikšmę. Šiame nutarime Konstitucinis teismas referavo į jau paminėtą 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimą, pažymėdamas, kad konstitucinė šeimos samprata negali būti kildinama tik iš santuokos instituto, įtvirtinto Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalyje; santuoka yra vienas iš šeimos konstitucinio instituto pagrindų šeimos santykiams kurti, tačiau tai nereiškia, kad pagal Konstituciją nėra saugomos ir ginamos kitokios nei santuokos pagrindu sudarytos šeimos; konstitucinė šeimos samprata grindžiama santykių turiniu, o jų išraiškos forma konstitucinei šeimos sampratai esminės reikšmės neturi.

Taip pat Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad kitokia nei Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta santuokos, kaip sudaromos laisvu vyro ir moters sutarimu, samprata įstatymuose negali būti įtvirtinta atitinkamai nepakeitus Konstitucijos 38 straipsnio 3 dalies. Tačiau, kitaip nei konstitucinė santuokos samprata, konstitucinė šeimos samprata yra neutrali lyties požiūriu. Pagal Konstitucijos 38 straipsnio 1, 2 dalis, aiškinamas kartu su Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintu asmenų lygybės principu ir diskriminacijos draudimu, yra saugomos ir ginamos visos šeimos, atitinkančios konstitucinę šeimos sampratą, pagrįstą nuolatinio ar ilgalaikio pobūdžio šeimos narių santykių turiniu, t. y. grindžiamą šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prieraišumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu priimti tam tikras teises ir pareigas. Atsižvelgiant į tai, Konstitucinis teismas 2019 m. sausio 11 d. nutarime konstatavo, kad negali būti pateisinamas toks teisinis reguliavimas, pagal kurį vien lytinės tapatybės ir (ar) seksualinės orientacijos pagrindu būtų neleidžiama užsieniečiui atvykti į Lietuvą ir joje gyventi kartu su savo šeimos nariu.

Vertinant Konstitucinio Teismo suformuotą šeimos sampratos išaiškinimo reikšmę tolimesnei šeimos teisinio instituto supratimo raidai, reikia pažymėti, kad teisės doktrinoje yra pabrėžiamas teismo precedento, kaip teisės šaltinio nevienareikšmiškumas. 2006 m. kovo 28 d. Konstitucinio Teismo nutarime suformuotos oficialios konstitucinės teismo precedento doktrinos nuostatos, pagal kurias teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, yra saistomi savo pačių sukurtų precedentų – sprendimų analogiškose bylose. Taip pat visi bendrosios

3 LR Civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė, p. 25.

Išsamiau apie šeimos sampratą šiuolaikinėje teisėje žr.: Antokolskaya M.V. *The Process of Modernisation of family Law in Eastern and Western Europe. Difference in Timing, Resemblance, in Substance. Electronic Journal of Comparative Law*. 2000, vol. 4 No 2, p. 10-20: <http://www.ejcl.org/42/art42-1.html>

Taip pat žr.: Herring J. *Family Law*, 2001, p. 1-7.

4 LR Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas byloje Nr. 21/2008: <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta159/content>

5 LR Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas byloje Nr. 16/2016: <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1898/content>

kompetencijos teismai yra saistomi Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuotos oficialios konstitucinės doktrinos⁶. Tai reiškia, kad ateityje nagrinėjant teismų bylas, susijusias su šeimos teisinės sampratos problematika, pastarasis Konstitucinio Teismo nutarimas turės precedento reikšmę. Kartu pažymėtina, jog vertindami teismo precedento reikšmę konstitucinės teisės mokslininkai pabrėžia, jog teismo precedentas, kaip teisės šaltinis, ne konkuruoja su įstatymu ir jį pakeičia, o su juo koegzistuoja ir jį papildo, materializuoja; savarankišką reikšmę jis įgauna ir „autonominiu“ teisės šaltiniu tampa tik tais atvejais, kai teisinio ginčo neįmanoma išspręsti įstatymo pagrindu⁷.

ŠEIMA IR SANTUOKA ES VALSTYBIŲ KONSTITUCIJOSE

Airija

Konstitucijos (1937; 2013 m. redakcija) 41 straipsnio 1–3 dalyse (skyrius „Šeima“) sakoma, kad valstybė pripažįsta šeimą, kaip natūralią pirminę ir fundamentalią visuomenės grupę, kaip moralinę instituciją, įkūnijančią neatimamas ir neregamentuojamas teises, numatytas visuose ankstesniuose ir aukščiausiuose pozityviosios teisės aktuose. Valstybė savo konstitucine galia užtikrina šeimos apsaugą, kaip būtiną socialinės tvarkos sąlygą. Valstybė pripažįsta, kad savo gyvenimu namuose moteris valstybei suteikia tokią paramą, be kurios neįmanomas visuotinės gerovės pasiekimas. Valstybė sieks užtikrinti, kad moteris nebūtų priversta dirbti vien iš ekonominio būtinumo, tokiu būdu paneigiant jų pareigas namuose. Valstybė įsipareigoja ginti ir saugoti santuokos institutą, kuriuo yra grindžiama šeima. Teismai, kuriems įstatymas tą leidžia, gali sutuoktinius išsiskirti, jeigu, ir tik tuo atveju, kai pradėjus nagrinėti skyrybų bylą sutuoktiniai per pastaruosius penkerius metus gyveno atskirai ketverius metus, kai nėra prielaidų, jog sutuoktiniai susitaikys, kai teismas mano, kad esamomis aplinkybėmis toks sprendimas yra tinkamas atsižvelgiant į sutuoktinių, vaikų ar visų šeimos narių bei asmenų, numatytų įstatymo, gerovę ir atsižvelgiant į kitas įstatymo numatytas aplinkybes⁸.

Santuokos sudarymą reglamentuoja Civilinės registracijos įstatymas (2004)⁹, kuriame išdėstoma santuokos sudarymo ir registravimo tvarka, reikalingi dokumentai, įgalios institucijos ir pan. Jame įtvirtinta nuostata, kad tarp tos pačios lyties asmenų sudaryta santuoka yra niekinė.

Šeimos teisinius santykius reglamentuojantys įstatymai nepateikia šeimos apibrėžimo, tačiau detalai išdėsto sutuoktinių tarpusavio teises ir pareigas, jų pareigas vaikams, vaikus auginančių asmenų teisę į valstybės paramą, turto paveldėjimo tvarką ir pan. Santuokoje esantys asmenys įstatymuose paprastai įvardijami kaip sutuoktiniai (angl. *spouse, spouses*). Pagal teismo suformuluotą doktriną, nors Konstitucija įpareigoja valstybę saugoti santuokines šeimas, tai nereiškia, kad nesantuokinės šeimos turi likti be valstybės apsaugos, todėl valstybė turi vienodai ginti ir kitų formų šeimas (*MacMathuna v. Ireland*)¹⁰.

Iki 2010 m. Airijoje niekaip nebuvo įteisinti tos pačios lyties asmenų tarpusavio santykiai. 2010 m. lapkričio 24 d. priimtas (įsigaliojo nuo 2011 m. sausio 1 d.) naujas Civilinės partnerystės ir sugyventinių tam tikrų teisių ir pareigų įstatymas¹¹ (juo buvo pakeista daug kitų įstatymų), pagal kurį tos pačios lyties asmenys gali sudaryti civilinę partnerystę (*Civil Partnership*). Pagal šį įstatymą pripažįstama kitose valstybėse sudaryta tos pačios lyties asmenų sąjunga, jeigu atitinka

6 LR Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas byloje Nr. 33/03: <http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta202/content>

7 E. Kūris, Teismo precedentas kaip teisės šaltinis Lietuvoje: oficiali konstitucinė doktrina, teisinio mąstymo stereotipai ir kontrargumentai, Jurisprudencija, 2009, 2(116), p. 131–149: <https://www.mruni.eu/upload/iblock/2d4/8kuris.pdf>

8 *Constitution of Ireland* : <https://assets.gov.ie/6523/5d90822b41e94532a63d955ca76fdc72.pdf>

9 *Civil Registration Act 2004*: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2004/act/3/enacted/en/html>

10 *The Law Reform Commission: Consultation Paper on the Rights And Duties of Cohabitees*, 2004, p. 8-9: http://www.lawreform.ie/_fileupload/consultation%20papers/cpCohabitants.pdf

11 *Civil Partnership and Certain Rights and Obligations of Cohabitants Act 2010*: <http://www.irishstatutebook.ie/eli/2010/act/24/enacted/en/html>

tam tikras sąlygas. Civilinė partnerystė nustato ją sudariusiems asmenims beveik vienodas teises ir pareigas kaip ir sutuoktiniams, kurios apima daugelį šeimos santykių aspektų (pavyzdžiui, turto paveldėjimo, našlių pensijų, pašalpų mirus partneriui, tam tikrų mokesčių, bedarbių pašalpų ir kt.). Tačiau registruotiems partneriams draudžiama abiem kartu (kaip porai) įsivaikinti vaikus ar būti jų globėjais (vieniši asmenys gali įsivaikinti pagal kiek kitokią tvarką nei sutuoktiniai)¹².

Be to, pagal šį įstatymą niekaip neregistruotoje sąjungoje nuolat gyvenantys tos pačios ar skirtingos lyties asmenys (vadinamieji kvalifikuoti sugyventiniai; angl. *Qualified Cohabitants*) įgyja tam tikras (menkesnes nei sutuoktiniai ir registruoti partneriai) abipuses teises ir pareigas – po 5-erių bendro gyvenimo metų arba po 2-ųjų bendro gyvenimo metų, jeigu pora turi vaikų. Ši nuostata kvalifikuotiems sugyventiniams gali būti netaikoma, jeigu jie yra sudarę tam tikrus reikalavimus atitinkančią bendro gyvenimo sutartį, kurioje išdėstytos kitos abipusės teisės ir pareigos. Teismas, esant išskirtinėms aplinkybėms, gali pakeisti tokios sutarties sąlygas, jeigu jos yra akivaizdžiai neteisingos vieno iš kvalifikuotų sugyventinių atžvilgiu.

Austrija

Austrijos Federalinėje Konstitucijoje šeimos ar santuokos sampratos apibrėžimo nėra. Šeima paminėta tik aptariant federalinių ir žemių institucijų kompetenciją priimti šeimos santykius reglamentuojančius teisės aktus (10.17 ir 102.2 str.)¹³.

Šeimos santykių reglamentavimo principai įtvirtinti Civiliniame kodekse¹⁴. Pagal jo 40 straipsnyje (Šeima, giminystė ir svainystė) pateikiamą apibrėžimą, šeima suprantama kaip tėvai ir visi jų palikuonys; ryšiai tarp šių asmenų vadinami giminyste, o ryšiai tarp vieno iš sutuoktinių ir kito sutuoktinio giminii vadinami svainyste. Pagal kodekso 44 straipsnį, „šeimos santykiai grindžiami santuokos sutartimi. Santuokos sutartyje du skirtingų lyčių asmenys pagal įstatymą pareiškia savo valią gyventi neišardomoje sąjungoje, gimdyti vaikus, juos auklėti ir rūpintis vienas kitu.“ Be to, kodekso 90 straipsnyje aptariamos sutuoktinių pareigos (gyvenimas kartu, abipusė pagarba, rūpinimasis vienas kitu ir vaikais, kt.).

2009 m. Austrijoje priimtas (įsigaliojo nuo 2010 m. sausio 1 d.) Civilinės sąjungos įstatymas¹⁵, pagal kurį tiek tos pačios, tiek ir skirtingų lyčių asmenys gali sudaryti registruotą partnerystę. Pagal pirminę įstatymo redakciją, registruota partnerystė suteikė daugelį panašių teisių ir pareigų kaip ir santuoka (bendro turto valdymo, paveldėjimo, mokesčių, socialinio ir sveikatos draudimo srityse ir kt.), tačiau tam tikrais aspektais nustatė nemažai skirtumų nuo santuokos, kai kurie iš jų vertinami kaip esminiai. Registruoti partneriai neturėjo įvaikinimo teisės ir teisės į dirbtinį apvaisinimą jokiais sąlygomis. Jiems buvo nustatyta skirtinga nei santuokos atveju bendros pavardės daryba, taip pat kitokia registruotos partnerystės sudarymo procedūra (tik savivaldybės patalpose, be įžadų ceremonijos ir liudininkų). Registruotos partnerystės nutraukimo tvarka žymiai paprastesnė nei santuokos. Vėliau kai kurie registruotai partnerystei taikomi apribojimai ar skirtumai, palyginti su santuoka, buvo panaikinti ar sušvelninti dėl Austrijos Konstitucinio Teismo ir Europos žmogaus teisių teismo sprendimų. Pavyzdžiui, draudimas registruotiems partneriams kartu įvaikinti vieno iš partnerių biologinius vaikus netaikant tokio pat draudimo nesusituokusioms poroms buvo pripažintas iš dalies pažeidžiančiu Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 ir 14 straipsnius (teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą ir diskriminacijos uždraudimas)¹⁶. Apribojimai dėl registruotos partnerystės sudarymo vietos ir ceremonijos, taip pat draudimas atlikti dirbtinį apvaisinimą Austrijos Konstitucinio Teismo buvo pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai.

¹² Citizens information: Family and Relationships: https://www.citizensinformation.ie/en/birth_family_relationships/

¹³ Federal Constitutional Law: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf

¹⁴ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622>

¹⁵ Eingetragene Partnerschaft-Gesetz – EPG: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20006586&ShowPrintPreview=True>

¹⁶ EŽTT byla *X and Others v. Austria* [GC] – 19010/07.

Belgija

Belgijos Konstitucijos¹⁷ (1994; 2002 m. redakcija) II skyriaus („Apie belgus ir jų teises“) 21 straipsnyje, kuriame kalbama apie laisvą religijos pasirinkimą, sakoma, kad civilinė santuoka visada turi būti atlikta prieš santuokos palaiminimą, išskyrus įstatymo numatytas išimtis ir jeigu jos yra būtinos.

Šeimos santykius reglamentuoja Civilinio kodekso I knyga (Asmenys), kur aptariami santuokos sudarymo ir nutraukimo, paveldėjimo, įvaikinimo, tėvų valdžios ir atsakomybės už vaikų auklėjimą, globos ir kiti teisiniai santykiai¹⁸. Kodeksas nepateikia universalaus šeimos apibrėžimo. Šios knygos V skyrius skirtas iš santuokos ir tėvystės-motinytės santykių kylantiems įsipareigojimams (pranc. *des obligations qui naissent du mariage ou de la filiation*).

Pagal 2003 m. įsigaliojusias Civilinio kodekso 143 straipsnio pataisas, santuoka gali būti sudaryta tarp skirtingos lyties ir tos pačios lyties asmenų, o pagal 2006 m. pataisas tos pačios lyties sutuoktiniams suteikta įvaikinimo teisė.

Bulgarija

Bulgarijos Konstitucijos¹⁹ 14 straipsnyje įtvirtinta, kad „šeimą, motinystę ir vaikystę saugo valstybė ir visuomenė“. Konstitucijos 46 straipsnis skelbia:

„1. Santuoka yra savanoriška vyro ir moters sąjunga. Tik civilinė santuoka turi teisinę galią. 2. Santuokoje ir šeimoje sutuoktiniai turi lygias teises ir pareigas. 3. Įstatymas nustato santuokos formą, jos sudarymo ir nutraukimo pagrindus ir procedūras, taip pat sutuoktinių neturtinius ir turtinius santykius.“

Detaliau šeimos santykius reglamentuoja Šeimos kodeksas (įsigaliojo 2009 m.)²⁰. Jame šeimos sąvoka tiesiogiai neapibrėžiama. Kodekso 1 skyriuje (1–3 straipsniai) išdėstyti šeimos santykių reguliavimo principai:

„1. Straipsnis. Šeimos kodeksas reglamentuoja santykius, kylančius iš santuokos, giminytės, įvaikinimo, taip pat globos ir rūpybos²¹.“

2. Straipsnis. Šeimos santykiai reglamentuojami vadovaujantis šiais principais:

- 1) valstybės ir visuomenės parama santuokai ir šeimai;
- 2) vyro ir moters lygybė;
- 3) santuokos sudarymo savanoriškumas;
- 4) speciali vaikų apsauga;
- 5) vaikų, gimusių santuokoje, ne santuokoje ar įvaikintų, lygiateisiškumas;
- 6) asmens pagarba šeimoje;
- 7) šeimos narių pagarba, rūpinimasis ir pagalba vieni kitiems.

3. Straipsnis. Kiekvienas asmuo turi teisę sudaryti santuoką ir sukurti šeimą šiame kodekse nustatytais sąlygomis.“

Kiti Šeimos kodekso skyriai reglamentuoja tam tikrus šeimos santykius (santuokos sudarymą ir nutraukimą, sutuoktinių teises ir pareigas šeimoje, šeimos turto valdymą, gyvenimą skyrium, vedybų sutartį, teises ir pareigas nutraukus santuoką, vaiko kilmės (tėvų) nustatymo tvarką, ir kt.). Bulgarijos įstatymai nenumato registruotos partnerystės ar panašaus instituto (nei tos pačios lyties, nei skirtingų lyčių asmenims). Terminas „faktiniai sugyventiniai“ (*cohabitation de facto*) yra sutinkamas kai kuriuose teisės aktuose, pavyzdžiui, Apsaugos nuo smurto namų aplinkoje įstatyme.

17 *The Belgian Constitution*: https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/constitution/GrondwetUK.pdf

18 *Code Civil*: <http://www.droitbelge.be/codes.asp#civ>

19 *Constitution of the Republic of Bulgaria*: <http://www.parliament.bg/en/const>

20 *Family Code*: <http://kenarova.com/law/Family%20Code.pdf>

21 Angliškame vertime vartojami terminai „guardianship and trusteeship.“

Čekija

1992 m. priimta Pagrindinių teisių ir laisvių chartija²² yra Čekijos konstitucijos sudedamoji dalis. Chartijos 32 straipsnyje teigiama:

1. Motinystę ir tėvystę (*parenthood*) gina įstatymas. Speciali apsauga garantuojama vaikams ir paaugliams.

2. Nėščioms moterims suteikiama speciali priežiūra, apsauga darbo santykių srityje ir tinkamos darbo sąlygos.

3. Santuokoje ir ne santuokoje gimę vaikai turi lygias teises.

4. Tėvų pareiga yra auginti vaikus ir jais rūpintis; vaikai turi teisę į tėvų globą ir auklėjimą. Tėvų teisės gali būti apribotos ir nepilnamečiai vaikai atskirti nuo tėvų globos prieš jų valią tik teismo sprendimu remiantis įstatymu.

5. Vaikus auginantys tėvai turi teisę į valstybės paramą.

6. Šias nuostatas detalizuoja įstatymai.

Detaliai šeimos santykius reguliuoja Civilinio kodekso antroji knyga (Šeimos teisė)²³, kur reglamentuojami santuokos sudarymo ir nutraukimo, tėvų ir vaikų tarpusavio santykių, tėvų atsakomybės, įvaikinimo, globos, rūpybos, išlaikymo ir kiti klausimai. Santuoka apibūdinama kaip nuolatinė sąjunga tarp vyro ir moters, įtvirtinta įstatymo nustatyta tvarka. Svarbiausia santuokos paskirtis yra šeimos sukūrimas ir atsakingas vaikų ugdymas (655 str.).

Pagal Čekijos įstatymus kiekvienam iš vaiko tėvų (gimdytojų) tenka atsakomybė už vaiką, nepriklausomai nuo to, ar vaiko tėvai yra susituokę ar ne. Jei vienas iš tėvų miršta, yra nežinomas, neveiksningas, jam apribotos tėvystės teisės, atsakomybė už vaiką pereina kitam iš tėvų. Tos pačios nuostatos galioja tiek biologinių tėvų ir vaikų atveju, tiek ir įvaikinus.

Pagal 2006 m. priimtą Registruotos partnerystės įstatymą²⁴, tos pačios lyties asmenys gali sudaryti registruotą partnerystę (*registrované partnerství*), kuri sukuria registruotiems partneriams tam tikras teises ir pareigas, tačiau neprilygstančias santuokai. Pavyzdžiui, registruota partnerystė numato tam tikras teises dėl paveldėjimo, sveikatos apsaugos, alimentų, tačiau nenumato bendro įvaikinimo, našlių pensijos, bendro turto valdymo.

Danija

Danijos Konstitucijoje²⁵ šeimos samprata neapibrėžiama (minima tik karališkoji šeima).

Šeimos santykius reglamentuoja daugelis įstatymų (nėra vientiso kodifikuoto įstatymo). Svarbiausi iš jų – Tėvų valdžios ir ryšių su vaiku įstatymas, Santuokos sudarymo ir nutraukimo įstatymas²⁶ (reglamentuoja santuokos sudarymo ir nutraukimo tvarką), Santuokos įstatymas (reglamentuoja iš santuokos kylančias teises ir pareigas). Įstatymai nepateikia universalios šeimos apibrėžimo. Pagal Santuokos įstatymą vyras ir žmona privalo rūpintis vienas kitu ir drauge rūpintis šeimos interesais.

Pagal 1989 m. priimtą ir 2005 m. pataisytą registruotos partnerystės įstatymą²⁷, tos pačios lyties asmenys galėjo sudaryti civilinę partnerystę, kurios statusas neprilygo santuokai, tačiau registruotiems partneriams buvo suteikia įvaikinimo teisė. 2012 m. priimtas įstatymas dėl

22 *Charter of Fundamental Rights and Basic Freedoms (Listina základních práv a svobod, No. 2/1993 Coll.):*

https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud/www/Pravni_uprava/AJ/Listina_English_version.pdf

23 *Zákon občanský zákoník:* <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>

24 *Zákon o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů (Act No. 115/2006 Coll.):*

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-115>

25 *The Constitutional Act of Denmark :*

<https://www.thedanishparliament.dk/en/democracy/the-constitutional-act-of-denmark>

26 *Act on the Contraction and Dissolution of Marriage :* <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Denmark-Divorce-Legislation.pdf>

27 *The Danish Registered Partnership Act:*

http://www.petertatchell.net/lgbt_rights/usercity/~dko12530/s2.htm.html

Santuokos sudarymo ir nutraukimo įstatymo papildymo ir Registruotos partnerystės įstatymo netekimo galios, pagal kurią tos pačios lyties asmenims suteikta teisė sudaryti santuoką su visomis sutuoktinių teisėmis ir pareigomis²⁸.

Tėvų valdžios ir ryšių su vaiku įstatymas²⁹ įtvirtina privalomą tėvų valdžią vaikams iki 18 metų (*custodial care*, arba, *parental authority*) ir nustato abiejų tėvų ar vieno iš jų pareigas vaikams. Pagal šį įstatymą, jei vaiko gimimo metu tėvai (*parents*) yra susituokę, jiems abiem tenka valdžios vaikui teisės ir pareigos (*joint parental authority*). Jei vaiko gimimo metu tėvai nėra susituokę, valdžios vaikui teisės ir pareigos tenka motinai, išskyrus tam tikrus nustatytus atvejus (pvz., jei nustatyta vaiko tėvystė). Nesusituokę tėvai gali susitarti dėl bendros valdžios vaikui. Jei valdžios vaikui teises ir pareigas turi abu tėvai, jiems šios teisės ir pareigos išlieka ir po santuokos nutraukimo ar gyvenant atskirai. Bendras valdžios vaikui teises ir pareigas turintys, bet atskirai gyvenantys vaiko tėvai gali susitarti dėl šių teisių ir pareigų perdavimo vienam iš jų. Jei tėvai negali sutarti, atsakomybės už vaiką klausimą išsprendžia teismas.

Estija

Estijos Konstitucijos³⁰ (1992 m.) II skyriaus (Pagrindinės teisės, laisvės ir pareigos) 27 straipsnyje nurodyta, kad šeima, kaip visuomenės išsaugojimo ir tautos vystymosi pagrindas, yra saugoma valstybės. Sutuoktinių teisės yra lygios. Tėvai turi teisę ir pareigą auginti savo vaikus ir jais rūpintis. Įstatymas gina tėvus ir vaikus. Šeima privalo rūpintis savo nariais, kuriems reikalinga pagalba.

Detaliai šeimos santykius reglamentuoja Šeimos teisės įstatymas³¹. Jame aptariami santuokos sudarymo, sutuoktinių teisių ir pareigų, tėvų ir vaikų tarpusavio santykių, bendro būsto ir turto valdymo, įvaikinimo, globos, vaiko kilmės nustatymo, tarpusavio pareigos nutraukus santuoką ar gyvenant skyrium ir kiti klausimai. Pagal šio įstatymo 1 straipsnį, santuoką gali sudaryti vyras ir moteris. Įstatymas nepateikia universalaus šeimos apibrėžimo, tačiau jame sutinkami tam tikri šeimos sampratos paaiškinimai; pavyzdžiui, tėvių šeima (angl. *foster family*) yra šeima, kurioje vaikas faktiškai auga ir kurioje negyvena nė vienas iš vaiko tėvų ir nė vienas iš asmenų, sudariusių santuoką su vienu iš vaiko tėvų (122 str. 3 dalis); arba, įvaikinus vaiką, jo ir jo įpėdinių šeimos santykiai su buvusiais giminaičiais bei iš to kylančios teisės ir pareigos nutrūksta (162 str.); arba, jeigu vienas iš sutuoktinių įvaikina kito sutuoktinio vaiką po kito jo gimdytojo mirties, tai vaiko šeimos santykiai su mirusiojo gimdytojo giminaičiais nenutrūksta, jeigu mirusysis prieš mirtį turėjo valdžią vaikui (163 str. 3 dalis).

Estijos įstatymai nenumato teisės tos pačios lyties asmenims sudaryti santuoką ar registruotą partnerystę. Kartu gyvenantys asmenys gali sudaryti bendro gyvenimo sutartį pagal prievolių teisę reglamentuojančius įstatymus (t. y. remiantis komerciniais principais).

Graikija

Konstitucijos³² (1975; 2001 m. redakcija) II skyriuje „Asmeninės ir socialinės teisės“ 21 straipsnyje nurodoma:

1. Šeima, esanti tautos išlikimo ir pažangos pagrindas, taip pat santuoka, motinystė ir vaikystė yra ginami valstybės.

28 *Lov om ændring af lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, lov om ægteskabets retsvirksomhed og om ophævelse af lov om registreret partnerskab*:

<https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=142282>

29 *The Danish Act on Parental Authority and Contact*: <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Denmark-Parental-Responsibilities-Legislation.pdf>

30 *The Constitution of the Republic of Estonia*: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013003/consolide>

31 *Family Law Act*: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013016/consolide>

32 *The Constitution of Greece*: <http://www.hri.org/docs/syntagma/artcl25.html>

2. Daugiavaikėms šeimoms, karo ir taikos meto veteranams, turintiems fizinę ar proto negalią, karo aukoms, našlėms ir našlaičiams, taip pat asmenims, sergantiems nepagydoma liga, valstybė skiria ypatingą globą.

Išsamiai šeimos santykius reglamentuoja Civilinio kodekso dalis „Šeimos statusas“ (1346–1709 straipsniai). Jame šeimos sąvoka tiesiogiai neapibrėžiama, tačiau jame sutinkami tam tikri šeimos sampratos paaiškinimai; pavyzdžiui, įvaikinto nepilnamečio santykiai su jo biologine šeima nutrūksta ir jis tampa įvaikinusių tėvų šeimos nariu, išskyrus tam tikrais kodekse nurodytais atvejais (1561 str.).

Graikijos įstatymai nenumato teisės tos pačios lyties asmenims sudaryti santuoką ar registruotą partnerystę. 2008 m. buvo priimtas Šeimos teisės reformų įstatymas, įtvirtinęs galimybę skirtingų lyčių asmenims sudaryti bendro gyvenimo / registruotos partnerystės sutartį (*cohabitation agreement/registered partnership*). Tačiau 2013 m. lapkričio mėn. Europos žmogaus teisių teismas nusprendė, kad šio įstatymo nuostatos, numatančios teisę sudaryti registruotą partnerystę skirtingos lyties asmenims, bet nenumatančios tokios teisės tos pačios lyties asmenims, yra diskriminacinės ir pažeidžia Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (byla *Vallianatos and others v. Greece*)³³.

Ispanija

Konstitucijos³⁴ (1978; 1992 m. redakcija) I skyriaus 1 dalies (Piliečių teisės ir pareigos) 32 straipsnyje pasakyta:

- 1) vyras ir moteris tuokdamiesi yra lygiateisiai;
- 2) įstatymas nustato santuokos formą, santuokai reikalingą amžių ir veiksnumą, sutuoktinių teises ir pareigas, santuokos nutraukimo ir separacijos pagrindus bei pasekmes.

Konstitucijos 3 skyriaus (Ekonominės ir socialinės politikos principai) 39 straipsnyje nurodyta:

- 1) valstybė šeimai suteikia socialinę, ekonominę ir teisinę apsaugą;
- 2) garantuoja visapusišką vaikų apsaugą, kurie prieš įstatymą yra lygūs, nepaisant to, kas yra jų tėvai ir nepaisant motinos šeimyninės padėties. Įstatymai suteikia galimybę nustatyti tėvystę;
- 3) tėvai privalo visokeriopai rūpintis tiek santuokoje, tiek ne santuokoje gimusiais vaikais iki jų pilnametystės ir kitais įstatymo nustatytais atvejais.

Išsamiai šeimos santykius reglamentuoja Civilinis kodeksas. 2005 m. priimtas Civilinio kodekso pataisų įstatymas, pagal kurį tos pačios lyties asmenims suteikta teisė sudaryti santuoką tais pačiais pagrindais kaip ir skirtingos lyties asmenims, įskaitant įvaikinimo teisę. Pagal pakeistą Civilinį kodeksą³⁵, santuoka sudaroma pagal vienodus reikalavimus ir turi vienodas pasekmes, kai ją sudaro tos pačios lyties ar skirtingų lyčių asmenys (44 str.); sutuoktiniai turi lygias teises ir pareigas (46 str.); sutuoktiniai privalo vienas kitą gerbti, padėti vienas kitam ir veikti šeimos labui (67 str.). Tos pačios lyties asmenys taip pat gali sudaryti civilinę partnerystę pagal Ispanijos autonominių regionų teisę, kur ši galimybė buvo įtvirtinta iki pakeičiant santuokos sudarymo reglamentavimą Civiliniame kodekse (tai federalinė kompetencija).

Italija

Konstitucijos³⁶ (1947; 2003 m. redakcija) 29 straipsnyje („Santuoka“) teigiama, kad šeima yra pripažįstama Respublikos kaip santuokos pagrindais sudaryta natūrali sąjunga. Santuoka yra pagrįsta sutuoktinių moraliniu ir juridiniu lygiateisiškumu. Konstitucijos 30 straipsnyje („Tėvų

33 *Case of Vallianatos and Others v. Greece*: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-128294#{"itemid":\["001-128294"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-128294#{)

34 *Spanish Constitution* : <http://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html>

35 *Ley 13/2005, de 1 de julio, por la que se modifica el Código Civil en materia de derecho a contraer matrimonio*: <http://www.boe.es/boe/dias/2005/07/02/pdfs/A23632-23634.pdf>

36 *The Constitution of the Italian Republic*:

http://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

pareigos ir teisės“) sakoma, kad tėvų pareiga yra remti, mokyti ir užtikrinti išsilavinimą vaikams, įskaitant tuos, kurie gimė ne santuokoje. Šių pareigų įgyvendinimas užtikrinamas įstatymu, kai įrodoma, kad tėvai to nepajėgia padaryti. Vaikų, gimusių ne santuokoje, visišką teisinę ir socialinę apsaugą garantuoja įstatymas, nepažeidžiantis kitų šeimos narių teisių. Tėvystės taisyklės ir apribojimus taip pat nustato įstatymas. Konstitucijos 31 straipsnyje („Šeima“) nurodoma, kad Respublika skatina šeimų kūrimąsi ir ekonomiškai remia dideles šeimas. Respublika taip pat globoja motinystę, mažamečius vaikus ir jaunimą, tuo tikslu priima reikiamas nuostatas.

Išsamiai šeimos santykius reglamentuoja Civilinio kodekso 1-oji knyga „Asmens teisės ir šeimos kodeksas“, taip pat kiti įstatymai, reglamentuojantys tam tikras sritis (pavyzdžiui, valstybės paramą, motinystės ar tėvystės atostogas, smurto šeimoje klausimus ir pan.). Teisės aktai nenumato tos pačios lyties asmenų santuokos ar partnerystės. 2010 m. Italijos Konstitucinis teismas nustatė, kad vietos administracijos įstaigų atsisakymas sutuokti du tos pačios lyties asmenis neprieštarauja Konstitucijoje įtvirtintam nediskriminavimo principui, nors pačioje Konstitucijoje santuoka lyčių požiūriu apibūdinama neutraliai³⁷.

Jungtinė Karalystė

Jungtinėje Karalystėje nėra kodifikuotos konstitucijos. Esminės šeimos teisės nuostatos išdėstytos daugelyje šeimos santykius reglamentuojančių įstatymų ir jų pataisų, kurie taip pat nėra kodifikuoti, pavyzdžiui: Santuokos įstatymas (*Marriage Act 1949*), Santuokos nutraukimo ir vedybinių ginčų įstatymas (*Matrimonial Causes Act 1973*), Šeimos teisės įstatymas (*Family Law Act 1996*), Vaiko įstatymas (*Children Act 1989*), Civilinės partnerystės įstatymas (*Civil Partnership Act 2004*) ir kiti.

Skirtinguose kontekstuose šeimos sąvoka gali būti suprantama skirtingai. Šeimos teisei taip pat svarbūs teismo sprendimai. Pagal teismo išaiškinimą, pastaraisiais dešimtmečiais šeimos samprata kinta, tėvystės ir motinystės (*parenthood*) ryšiai, per kuriuos įgyjamos teisės ir pareigos, tampa svarbesni negu santuokiniai ryšiai (*Hawes v Evenden, 1953*)³⁸.

Pagal 2004 m. Civilinės partnerystės įstatymą, tos pačios lyties asmenys gali sudaryti registruotą partnerystę, kurios statusas netapatinamas su santuokos statusu ir suteikia panašias, tačiau ne vienodas teises ir pareigas kaip santuoka. Teisę įvaikinti turi tiek sutuoktiniai, tiek ir registruoti partneriai. 2013 m. buvo priimtas Santuokos (tos pačios lyties porų) įstatymas³⁹, kuriuo iš dalies pakeistas Santuokos įstatymas, Civilinės partnerystės įstatymas ir daugelis kitų įstatymų. Pagal naują įstatymą įteisinamos tos pačios lyties asmenų santuokos Anglijoje ir Velse. 2014 m. vasario 4 d. Škotijos parlamentas priėmė Santuokos ir civilinės partnerystės (Škotija) įstatymą⁴⁰, kuriuo buvo įteisintos tos pačios lyties asmenų santuokos Škotijoje.

Didžiojoje Britanijoje tam tikromis aplinkybėmis ir tam tikru mastu gali būti pripažintos kartu gyvenančių asmenų (sugyventinių) teisės, tačiau bendras gyvenimas nesudarius santuokos ar registruotos partnerystės sutarties, nesukuria asmenims daugelio teisių įvairiose srityse (būsto, paveldėjimo, socialinės apsaugos, pensijų, mokesčių, migracijos ir kt.)⁴¹.

Kipras

Konstitucijos⁴² (1960; 2001 m. redakcija) D priedo II dalies („Teisės ir pagrindinės laisvės“) 22 straipsnyje sakoma, kad kiekvienas asmuo, sulaukęs santuokinio amžiaus, turi teisę tuoktis ir

37 *The Italian Constitutional Court upholds the ban on same-sex marriages establishing an important principle of constitutional interpretation*: http://www.unisi.it/dipec/palomar/italy011_2010.html

38 Plačiau žr.: *House of Lords. Judgments - Fitzpatrick (A. P.) v. Sterling Housing Association Ltd.*: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld199899/ldjudgmt/jd991028/fitz01.htm>

39 *Marriage (Same Sex Couples) Act 2013*: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/30/contents/enacted>

40 *Marriage and Civil Partnership (Scotland) Bill*:

<http://www.scottish.parliament.uk/parliamentarybusiness/Bills/64983.aspx>

41 „Common law marriage“ and cohabitation: www.parliament.uk/briefing-papers/SN03372.pdf

42 *Constitution of the Republic of Cyprus*: <http://www.kypros.org/Constitution/English/>

sukurti šeimą pagal įstatymus, reglamentuojančius vedybas, ir remiantis šios Konstitucijos nuostatomis.

Detaliau šeimos santykius reglamentuoja daugelis įstatymų (nėra vieno kodifikuoto įstatymo). Kipro įstatymai nenumato teisės tos pačios lyties asmenims sudaryti santuoką ar registruotą partnerystę.

Kroatija

Konstitucijoje⁴³ pasakyta: „Valstybė visokeriopai saugo šeimą. Santuoką ir teisinius santykius santuokoje, partnerystėje ir šeimoje nustato įstatymas“ (62 str.). Valstybė globoja motinystę, vaikystę ir jaunystę ir sudaro socialines, kultūrines, švietimo, materialines ir kitas sąlygas, skatinančias siekti įgyvendinti teisę į orų gyvenimą“ (63 str.). Tėvai atsako už vaikų ugdymą, gerovę ir švietimą ir turi teisę laisvai spręsti savo vaikų ugdymo klausimus. Tėvai atsako už savo vaikų teisės būti ugdomiems visapusiškomis ir harmoningomis asmenybėmis, įgyvendinimą. Fizinę ar proto negalią turintys bei socialiai apbleisti vaikai turi teisę į specialią valstybės globą ir rūpybą. Vaikai privalo rūpintis savo nusenusiais tėvais. Valstybė skiria specialią globą našlaičiams ir nepilnamečiams (64 str.).

2003 m. priimtas įstatymas dėl tos pačios lyties asmenų sąjungos⁴⁴, reglamentuojantis tokios sąjungos sudarymo teises pasekmes. Pagal šį įstatymą sąjunga pripažįstama tos pačios lyties asmenų (įstatyme vadinamų partneriais) pora, kartu gyvenanti ne mažiau kaip trejus metus. Tokia sąjunga iš esmės skiriasi nuo santuokos, jai nenumatyta registracija. Įstatymas numato tokioje sąjungoje gyvenantiems asmenims tik tam tikras tarpusavio teises ir pareigas, kurios panašios į skirtingos lyties asmenų, gyvenančių neregistruotoje sąjungoje, teises ir pareigas, susijusias su bendru turtu, parama vienas kitam, išlaikymu, tam tikrais paveldėjimo aspektais. 2013 m. buvo parengtas ir visuomenei svarstyti pateiktas Gyvenimo partnerystės (*life partnership*) įstatymo projektas, pagal kurį tos pačios lyties asmenų sąjungai pripažįstamos beveik tos pačios teisės ir pareigos kaip ir sutuoktiniams, išskyrus įvaikinimo teisę. Debatų dėl projekto įkarštyje, 2013 m. gruodžio 1 d. buvo surengtas visuotinis referendumas (piliečių iniciatyva surinkus reikiamą parašų skaičių), kuriame pritarta Konstitucijos pakeitimui ir įtvirtinta nuostata, kad santuoka gali būti sudaryta tik tarp vyro ir moters⁴⁵.

Latvija

2005 m. Latvijos parlamentas priėmė Satversmės (konstitucijos) pataisas, kuriomis buvo papildytas 110 straipsnis, ir kuris dabar skamba taip: „Valstybė saugo ir remia santuoką – vyro ir moters sąjungą, šeimą, tėvų ir vaikų teises. Valstybė ypatingai remia ir globoja neįgaluosius, netekusius tėvų globos ar nuo smurto nukentėjusius vaikus.“⁴⁶ Ankstesnėje 110 straipsnio redakcijoje nebuvo žodžių „vyro ir moters sąjunga“.

Išsamiai šeimos santykiai reglamentuojami Civilinio įstatymo⁴⁷ 1-oje dalyje „Šeimos teisė“, kur aptariami santuokos sudarymo ir nutraukimo, sutuoktinių teisių ir pareigų, turto valdymo, namų ūkio, vaikų ugdymo, globos ir kiti klausimai. Šios dalies 3 skyriuje „Giminystė ir svainystė“ pateikiamas susiaurintas šeimos sudėties apibrėžimas, kuris skamba taip: „214 straipsnis. Siaurąja šio apibrėžimo prasme šeimą sudaro sutuoktiniai ir jų vaikai, kol jie yra bendro namų ūkio nariai“.

Latvijos įstatymai nenumato teisės tos pačios lyties asmenims sudaryti santuoką ar registruotą partnerystę.

43 *The Constitution of the Republic of Croatia*: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/hr/hr060en.pdf>

44 *Zakon o istospolnim zajednicama*: <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/306172.html>

45 *Croatians back same-sex marriage ban in referendum*. BBC News Europe:

<http://www.bbc.com/news/world-europe-25172778>

46 *The Constitution of the Republic of Latvia*: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/en/2016/02/04/the-constitution-of-the-republic-of-latvia/>

47 *The Civil Law*: http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/docs/LRTA/Likumi/The_Civil_Law.doc

Lenkija

Konstitucijos⁴⁸ (1997 m.) 18 straipsnyje sakoma, kad santuoką, kaip moters ir vyro sąjungą, šeimą, motinystę ir tėvystę globoja Lenkijos Respublika; 33 straipsnyje sakoma, kad Lenkijos Respublikoje moteris ir vyras turi lygias teises šeimoje, politiniame, socialiniame ir ekonominiame gyvenime.

Konstitucijos 71 straipsnyje nurodoma, kad valstybė, vykdydama savo socialinę ir ekonominę politiką, atsižvelgia į šeimos gerovę. Šeimos, kurių materialinė ir socialinė padėtis yra sunki, ypač daugiavaikės ir nepilnos šeimos, turi teisę į ypatingą viešosios valdžios pagalbą.

Motina iki vaiko gimimo ir po jo turi teisę į ypatingą viešosios valdžios pagalbą, kurios apimtį nustato įstatymas.

Išsamiai šeimos santykius reglamentuoja Šeimos ir rūpybos kodeksas⁴⁹, kuriame nustatyta santuokos sudarymo tvarka. Kodeksas nepateikia šeimos apibrėžimo. Tam tikras šeimos sąvokos apibrėžimas pateikiamas Socialinės paramos įstatyme, pagal kurį šeima yra giminystės ryšiais susiję arba nesusiję asmenys, esantys faktinėje sąjungoje ir kartu gyvenantys ir vedantys bendrą namų ūkį (6 str. 14 punktas)⁵⁰.

Lenkijos teisės aktai nenumato santuokos ar partnerystės tarp tos pačios lyties asmenų.

Liuksemburgas

Konstitucijos⁵¹ (1868; 2013 m. redakcija) 11 straipsnyje („Pagrindinės teisės“) pasakyta, kad valstybė garantuoja prigimtines asmens ir šeimos teises. Pagal 21 straipsnį („Civilinė santuoka“), civilinė santuoka visada turi būti atlikta prieš santuokos palaiminimą.

2004 m. priimtas įstatymas Dėl tam tikrų partnerysčių teisinių pasekmių⁵² (2010 m. pataisytas), kuriame numatyta galimybė tiek skirtingų lyčių, tiek tos pačios lyties asmenims sudaryti civilinio solidarumo paktą (t. y. registruotą civilinę partnerystę – *pacte civil de solidarité (PACS)*). Pagal šį įstatymą civilinę partnerystę sudarę asmenys įgyja teisę į daugelį tų pačių socialinės paramos šeimai formų, kaip ir santuokoje esantys asmenys. Atkreiptinas dėmesys, kad skirtingos lyties partneriams nesuteikta teisė bendrai įvaikinti⁵³.

Malta

Maltos Konstitucijoje⁵⁴ nieko nepasakyta apie šeimą ar santuoką. Detalios šeimos santykius reglamentuoja Civilinis kodeksas 16 skyrius⁵⁵.

Nyderlandai

Nyderlandų Konstitucijoje⁵⁶ šeimos samprata neapibrėžiama (minima tik karališkoji šeima).

48 *The Constitution of the Republic of Poland*: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm>

49 *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19640090059>

50 *Ustawa o pomocy społecznej*: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040640593>

51 *Constitution du Grand-Duché de Luxembourg* :

<http://www.legilux.public.lu/leg/textescoordonnes/recueils/Constitution/Constitution.pdf>

52 *Loi du 9 juillet 2004 relative aux effets légaux de certains partenariats*:

<http://eli.legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2004/07/09/n3>

53 *Getting married in Luxembourg* : <http://luxembourg.angloinfo.com/information/family/marriage-partnerships/the-partenariat-pacs/>

54 *Constitution of Malta*: <http://justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8566>

55 *Civil Code: Cap. 16*: <http://www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8580>

56 *The Constitution of the Kingdom of the Netherlands*:

<https://www.government.nl/documents/regulations/2012/10/18/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands-2008>

Šeimos santykiai išsamiai reglamentuojami Civilinio kodekso 1-oje knygoje „Asmenys ir šeimos teisė“ (*Law of Persons and Family Law*)⁵⁷.

1997 m. priėmus Civilinio kodekso (CK) ir daugelio kitų įstatymų pataisas buvo įtvirtintas registruotos partnerystės institutas, kuriuo gali pasinaudoti tiek skirtingos lyties, tiek tos pačios lyties asmenys. Registruotų partnerių statusas labai artimas sutuoktinių statusui, tačiau kai kurie skirtumai išlieka. 2000 m. priimtos Civilinio kodekso pataisos, pagal kurias „santuoką gali sudaryti du skirtingų lyčių ar tos pačios lyties asmenys“ (1:30 str.). Registruotą partnerystę galima perregistruoti į santuoką supaprastinta tvarka.

Civiliniame kodekse šeima tiesiogiai neapibrėžiama, tačiau sutinkami tam tikrus šeimos teisinius santykius nusakančių ypatumų išaiškinimai. Pavyzdžiui, skyriuje „Giminystė“ (*Consanguinity*) yra straipsnis „Šeimos teisiniai santykiai“ (*Legal familial relationships*), pagal kurį vaiką, jo tėvus ir kraujo giminaičius vienus su kitais sieja šeimos santykiai (1:197 str.). Arba, skyriuje „Įvaikinimas“ yra straipsnis „Teisinės įvaikinimo pasekmės: teisiniai šeimos santykiai“, pagal kurį įvaikinimas sukuria teisinius šeimos santykius tarp įvaikio ir įtėvio (*adoptive parent*) bei jo kraujo giminaičių, ar įtėvių (*adoptive parents*) ir jų kraujo giminaičių (1:229 str.). Arba, jei vaikas gimė santuokoje ar registruotoje partnerystėje, jo gimdytojas (*parent*) ir jo sutuoktinis ar registruotas partneris, kuris nėra vaiko kitas gimdytojas, kartu įgyvendina tėvų valdžią vaiko atžvilgiu, nebent vaiką taip pat sieja šeiminiai santykiai su kitu gimdytoju (1:253a str.). Arba, registruotą partnerystę perregistravus į santuoką, tai nesukelia jokių pasekmių teisiniams šeimos santykiams su vaikais, gimusiais iki perregistravimo (1:80g str.). Arba, jeigu tėvystės nustatymo būdu pripažįstami vaiko teisiniai šeimos santykiai su tėvu, jam paliekama motinos pavardė, nebent abu tėvai susitaria, kad vaikas turės tėvo pavardę (1:5 str.).

Portugalija

Konstitucijos⁵⁸ (1976; 1997 m. redakcija) 36 straipsnyje („Šeima, santuoka ir kraujo giminystės nustatymas“) sakoma, kad kiekvienas gali sudaryti santuoką visiškos lygybės pagrindais; santuokos sudarymo ir nutraukimo tvarką reguliuoja įstatymas. Sutuoktiniai turi lygias teises ir pareigas, susijusias su civiliniu ir politiniu veiksmu, taip pat su vaikų aprūpinimu ir auklėjimu.

Ne santuokoje gimę vaikai negali būti diskriminacijos subjektais, tėvų teisė ir pareiga – aprūpinti ir išauklėti savo vaikus. Diskriminuojančių kraujo giminystės nustatymo sąlygų negali būti įtraukta įstatymuose, jų negali taikyti valstybinės institucijos. Vaikai negali būti atskirti nuo tėvų, išskyrus atvejus, kai tėvai nevykdo savo pareigų, ir tik įstatymo nustatyta tvarka. Įvaikinimo procedūrą reglamentuoja įstatymai, kurie užtikrina, kad ji vyktų sparčiai.

Konstitucijos 67 straipsnyje „Šeima“ nurodoma, kad šeima yra visuomenės pagrindinis komponentas ir ji turi teisę būti saugoma visuomenės ir valstybės, jos nariams turi būti sudarytos visos sąlygos, leidžiančios asmeninę saviraišką. Valstybė privalo globoti šeimą:

- remdama šeimos socialinę ir ekonominę nepriklausomybę;
- skatindama nacionaliniu mastu sukurti visiems prieinamus vaikų priežiūros centrus ir kitokias socialines bazes, padedančias šeimoms prižiūrėti vaikus ir sukurti pagyvenusių žmonių globos politiką;
- bendradarbiaudama su tėvais auklėjant vaikus;
- gerbdama asmeninę nepriklausomybę garantuoti šeimos planavimo galimybę, galimybę gauti informaciją ir pasinaudoti atitinkamais būdais ir priemonėmis, sudaryti teises ir technines galimybes, leidžiančias planuoti savo tėvystę ir motinystę;
- tvarkydama pagalbą gimdyvėms, nežeminant žmogaus orumo;
- nustatydama mokesčių ir socialines lengvatas, kurios atspindėtų šeimos atsakomybę;
- po konsultacijų su šeimomis atstovaujančiomis asociacijomis nustatyti visuotinę ir integruotą valstybinę šeimos politiką.

⁵⁷ Dutch Civil Code: <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook01.htm>

⁵⁸ Constitution of the Portuguese Republic: <https://dre.pt/constitution-of-the-portuguese-republic>

Konstitucijos 68 straipsnyje „Tėvystė ir motinystė“ nurodoma, kad tėvai, kurie augina savo vaikus, ypač juos auklėja, turi unikalų vaidmenį, jie yra valstybės globojami garantuojant jiems galimybę reikštis profesijos ir visuomeninio gyvenimo srityse; motinystė ir tėvystė yra aukščiausia visuomeninė vertybė; nėštumo metu ir po gimdymo moterims skiriama ypatinga globa, dirbančios moterys turi teisę į ypatingą globą, dirbančios moterys turi teisę į atitinkamos trukmės atostogas neprarandant atlyginimo ir kitų privilegijų. Įstatymai reglamentuoja iš kokių šaltinių apmokama motinoms ir tėvams už laisvą nuo darbo laiką, atsižvelgiant į vaikų ir šeimos poreikius. Konstitucijos 69 straipsnyje teigiama, kad valstybė užtikrina ypatingą apsaugą vaikams, kurie liko našlaičiai, pamestinukai ar bet koku kitu būdu neteko įprastinės šeimos aplinkos.

Išsamiai šeimos santykius reglamentuoja Civilinio kodekso IV knyga „Šeimos teisė“⁵⁹. Šeimos sąvoka kodekse tiesiogiai nėra apibrėžta, tačiau yra straipsnis, kuriame nurodyti šeimos teisinių santykių šaltiniai – tai yra santuoka, giminytė, svainystė ir įvaikinimas (1576 str.).

2010 m. priimtas Civilinio kodekso pataisų įstatymas, pagal kurį įteisinta tos pačios lyties asmenų santuoka, tačiau be įvaikinimo teisės⁶⁰. Iki tol skirtingų lyčių asmenys galėjo sudaryti faktinę civilinę sąjungą pagal 1999 m. priimtą įstatymą, kuris po 2001 m. priimtų pataisų taikomas ir tos pačios lyties asmenims. Įstatyme faktinė civilinė sąjunga (*União de Facto*) apibrėžiama kaip dviejų asmenų, nepaisant jų lyties, teisinė situacija, kai jie gyvena kartu panašiomis į santuoką sąlygomis ilgiau kaip dvejus metus (1 str. 2 dalis)⁶¹. Faktinė civilinė sąjunga iš esmės skiriasi nuo santuokos, kadangi automatiškai nesuteikia poroms jokių tarpusavio teisių ar pareigų, o tik konstatuoja juridinį faktą, kuris gali turėti reikšmės poros turiniams santykiams (kylantiems iš prievolių teisės, sutarčių teisės ir pan.)⁶².

Prancūzija

Prancūzijos Konstitucijos pagrindiniame tekste šeimos ar santuokos samprata nėra aptariama. 1946 m. Konstitucijos preambulėje (sudėtinė Konstitucijos dalis) teigiama, kad „valstybė užtikrina sąlygas asmens ir šeimos vystymuisi“⁶³.

Išsamiai šeimos santykius reglamentuoja Civilinis kodeksas⁶⁴, kuriame aptariami santuokos sudarymo ir nutraukimo, motinystės ir tėvystės, tėvų valdžios vaikams ir kiti klausimai. Civilinis kodeksas nepateikia universalios šeimos apibrėžimo. Tam tikrus šeimos sampratos aspektus atskleidžia Civilinio kodekso straipsniai, nustatantys tėvų valdžią vaikams. Šiuo požiūriu tėvų valdžios vaikams įgyvendinimas priklauso ne nuo tėvų tarpusavio santykių statuso (nesvarbu, ar susituokę, ar partneriai, ar gyvena kartu ar atskirai), o nuo to, ar abu tėvai, ar tik vienas iš jų turi tėvų valdžią (372–373-2-5 str.).

2013 m. gegužės 17 d. priimtas įstatymas⁶⁵, įteisinantis santuoką tarp tos pačios lyties asmenų (atitinkamai pakeičiant daugelį Civilinio kodekso ir kitų įstatymų straipsnių). Nuo tada Civiliniame kodekse santuoka apibrėžiama kaip dviejų skirtingos lyties ar tos pačios lyties asmenų sutartis (143 str.).

Civilinis kodeksas taip pat numato galimybę skirtingos lyties asmenims ar tos pačios lyties asmenims sudaryti civilinę solidarumo sąjungą (*pacte civil de solidarité*), kuri neprilyginama santuokai ir nesuteikia įvaikinimo teisės (515-1–515-7-1 str.).

59 Código Civil – Livro IV – Direito da Família: <https://www.direitocom.com/codigo-civil-comentado/parte-especial-livro-iv-do-direito-da-familia>

60 Lei n.º 9/2010 de 31 de Maio: Permite o casamento civil entre pessoas do mesmo sexo: <http://dre.pt/pdf1sdi/2010/05/10500/0185301853.pdf>

61 Lei n.º 7/2001 de 11 de Maio: Adota medidas de protecção das uniões de facto: <http://dre.pt/pdf1sdi/2001/05/109A00/27972798.pdf>

62 Commission on European Family Law. Country Reports for Portugal - Property Relations: <http://ceflonline.net/country-reports-for-portugal/>

63 Constitution: <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution.asp>

64 Code civil: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20140218>

65 LOI n° 2013-404 du 17 mai 2013 ouvrant le mariage aux couples de personnes de même sexe: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000027414540&dateTexte=&categorieLien=id>

Rumunija

Konstitucijos⁶⁶ 48 straipsnyje („Šeima“) sakoma, kad šeima sukurama laisva valia sudarius santuoką. Sutuoktiniai turi visiškai lygias teises ir pareigas rūpintis, mokyti ir auklėti savo vaikus. Vaikai gimę ne santuokoje turi tas pačias teises kaip ir gimę santuokoje (48 str. 1–3 dalys).

Išsamiai šeimos santykius reglamentuoja 2011 m. įsigaliojęs naujasis Civilinis kodeksas⁶⁷, kuriame įtvirtinta nuostata, kad vyras ir moteris turi teisę susituokti siekiant sukurti šeimą (259 str.). Rumunijos įstatymai nenumato kitų sąjungos formų nei tos pačios, nei skirtingos lyties asmenims.

Slovakija

Konstitucijos⁶⁸ (1992; 2006 m. redakcija) 41 straipsnyje sakoma, kad įstatymas gina santuoką, motinystę ir tėvystę (*parenthood*), šeimą. Vaikams ir jaunimui užtikrinama speciali apsauga (1 dalis). Nėštumo laikotarpiu moterims užtikrinama ypatinga priežiūra, apsauga darbo santykiuose ir tinkamos darbo sąlygos (2 dalis). Vaikai gimę santuokoje ir ne santuokoje turi lygias teises (3 dalis). Tėvai turi teisę rūpintis ir auklėti vaikus. Vaikai turi teisę į tėvų aprūpinimą ir auklėjimą. Tėvų teisės gali būti apribotos, ir nepilnametis vaikas atskirtas nuo tėvų prieš jų valią tik teismo sprendimu (4 dalis). Valstybė remia vaikus auginančius tėvus (5 dalis). Teises, įtvirtintas 1–5 dalyse nustato įstatymas (6 dalis).

Detaliau šeimos santykius reglamentuoja Šeimos įstatymas (2013 m. redakcija)⁶⁹. Jo 1 straipsnyje santuoka apibūdinama kaip vyro ir moters sąjunga. Valstybė visokeriopai remia šią sąjungą ir padeda jos gerovei. Vyras ir žmona turi lygias teises ir pareigas. Svarbiausia santuokos paskirtis yra šeimos sukūrimas ir tinkamas vaikų ugdymas. Įstatymo 2 straipsnyje teigiama, kad „santuokos pagrindu sukurta šeima yra pagrindinė visuomenės ląstelė. Visuomenė visokeriopai remia visų formų šeimas.“

Slovakijos įstatymai nenumato kitų sąjungos formų nei tos pačios, nei skirtingos lyties asmenims.

Slovėnija

Konstitucijos⁷⁰ (1991; 2013 m. redakcija) 53 straipsnyje („Santuoka ir šeima“) nurodoma, kad santuoka grindžiama sutuoktinių lygiateisiškumu. Santuoka turi būti įforminta įgalioto valstybės atstovo. Santuoką ir teisinius santykius, kylančius joje ir šeimoje, taip pat ir nesantuokinėje sąjungoje, nustato įstatymai. Valstybė globoja šeimą, motinystę, tėvystę, vaikus ir jaunimą ir sudaro būtinas sąlygas tokiai globai. Konstitucijos 54 straipsnyje („Tėvų teisės ir pareigos“) pasakyta, kad santuokoje ir ne santuokoje gimę vaikai turi lygias teises. Konstitucijos 56 straipsnyje („Vaiko teisės“) sakoma, kad valstybė užtikrina specialią globą vaikams ir nepilnamečiams, kurių neprižiūri tėvai, kurie neturi tėvų, ar kurie neturi tinkamos šeimos priežiūros.

Šeimos santykius (santuoką, santykius tarp tėvų ir vaikų bei kitų giminaičių, įvaikinimą, globą ir kt.) reglamentuoja Santuokos ir šeimos santykių įstatymas⁷¹. Jame pasakyta, kad šeima yra tėvų ir vaikų sąjunga (sl. *življenjska skupnost*), kuri vaikų labai turi teisę į specialią apsaugą (2 str.). Santuoka yra pagal įstatymą sukurta vyro ir žmonos sąjunga. Santuokos paskirtis – sukurti šeimą (3 str.). Vaikas turi teisę matytis su kitais asmenimis, susijusiais su juo šeimos santykiais ar artimais asmeniniais ryšiais, nebent tai prieštarautų vaiko interesams. Laikytina, kad tokie asmenys yra vaiko seneliai, broliai ir seserys, pusbroliai ir pusseserės, buvę globėjai, buvęs ar esamas kurio nors

66 Constitution of Romania: <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371>

67 Codul civil: http://www.cdep.ro/proiecte/2009/300/00/5/leg_pl305_09.pdf

68 Constitution of the Slovak Republic: <http://www.vop.gov.sk/constitution-of-the-slovak-republic>

69 36/2005 Z.z. (aktuálne znenie, účinné od 15.6.2013); NR SR: zák., Zákon o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov: <https://www.upsvr.gov.sk/buxus/docs/SSVaR/zakony/36-2005.pdf>

70 Constitution of the Republic of Slovenia: <http://www.us-rs.si/media/constitution.-.en.14.11.2013.pdf>

71 Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO40>

iš jo tėvų sutuoktinis ar partneris (106a str.). Įstatyme taip pat detalios aptartos sąlygos, kurioms esant vaiko tėvai ir jų sutuoktiniai ar partneriai privalo išlaikyti vaiką.

2005 m. buvo priimtas Tos pačios lyties asmenų partnerystės registravimo įstatymas⁷². Jame nustatomos tos pačios lyties asmenų partnerystės registravimo sąlygos ir tvarka, partnerystės įregistravimo ir nutraukimo teisinės pasekmės, reglamentuojami kai kurie kiti partnerių santykių aspektai. Partnerystės registravimas sukuria specifinius teisinius santykius tarp partnerių – atsiranda jų bendra nuosavybė, vieno partnerio teisė tam tikromis sąlygomis gauti išlaikymą iš kito partnerio, tam tikros paveldėjimo teisės ir kt. Partneriams įvaikinimo teisė nesuteikiama.

2011 m. birželio mėn. buvo priimtas naujas Šeimos kodeksas, pagal kurį registruotų partnerių teisės ir pareigos beveik prilygintos sutuoktinių teisėms ir pareigoms, išskyrus bendrą įvaikinimą (leistas tik partnerio biologinių vaikų įvaikinimas). Visgi, 2012 m. gegužės mėn. visuotiniame referendume Šeimos kodekso nuostatomis buvo nepritarta ir jis neišgaliojo.

Suomija

Konstitucijos⁷³ 19 straipsnyje (Teisė į socialinę apsaugą), be kita ko teigiama, kad „valstybė remia šeimas ir kitus asmenis, besirūpinančius vaikais, kad būtų galima užtikrinti vaikų gerovę ir raidą.“

Detaliai šeimos santykius reguliuoja nemažai įstatymų, iš kurių svarbiausi – Santuokos įstatymas (*Marriage Act*), Vaiko kilmės nustatymo įstatymas (*Paternity Act*), Įvaikinimo įstatymas (*Adoption Act*), Registruotos partnerystės įstatymas (*Act on Registered Partnerships*) bei įvairūs socialinę paramą reglamentuojantys įstatymai.

Pagal Santuokos įstatymą, santuoka sudaroma moters ir vyro sutarimu. Įstatymai nepateikia universalaus šeimos sąvokos apibrėžimo, įvairiuose įstatymuose šeimos sąvoka vartojama įvairiai, priklausomai nuo reglamentuojamų santykių srities. Pavyzdžiui, Socialinės rūpybos įstatyme nustatyta, kad didžiausias globotinių skaičius šeimos namuose gali būti 7 (septyni), jeigu už jų ugdymą ir išlaikymą šeimos namuose yra atsakingi ne mažiau kaip du šeimos namuose gyvenantys asmenys ir bent vienas iš jų atitinka Globos šeimoje įstatymo nustatytus reikalavimus⁷⁴. Įstatyme dėl socialinę paramą reglamentuojančių teisės aktų taikymo pagal gyvenamąją vietą pateikiamas šeimos nario apibrėžimas – „šeimos nariu laikomas asmens sutuoktinis ir asmens ar jo sutuoktinio vaikai iki 18 metų amžiaus; sutuoktiniais taip pat laikomi moteris ir vyras nuolat gyvenantys bendrame būste, kuriuos sieja santykiai panašūs į santuokinius“ (*marriage-like relationship*)⁷⁵. Įvaikinimo įstatyme nustatyta, kad įvaikinant vaiką pirmenybė teikiama šeimai, kurioje jis gyventų su dviem tėvais, nebent dėl rimtų vaiko interesų jam būtų geriau šeimoje su vienu tėviu (*single-parent family*)⁷⁶.

Pagal 2001 m. priimtą Registruotos partnerystės įstatymą⁷⁷ tos pačios lyties asmenims suteikta teisė sudaryti registruotą partnerystę, kuri sukuria panašias, tačiau ne vienodas teises ir pareigas kaip ir santuoka. Partnerystėje netaikoma tėvystės prezumpcija vienai iš partnerių pagimdžius, ribojamas įvaikinimas (nuo 2009 m. leidžiama vienam partneriui įsivaikinti kito partnerio biologinį vaiką, tačiau partneriai negali įvaikinti kartu), partnerystės įregistravimas nesuteikia teisės perimti partnerio pavardę (9 str.).

72 *Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti (ZRIPS)*: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200565&stevilka=2840>

73 *The Constitution of Finland*: <http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>

74 *Social Welfare Act*: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1982/en19820710.pdf>

75 *Act on the Application of Residence-Based Social Security Legislation*: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1993/en19931573.pdf>

76 *Adoption Act*: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2012/en20120022.pdf>

77 *Act on Registered Partnerships*: <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2001/en20010950.pdf>

Švedija

Švedijos konstitucijos (ją sudaro 4 konstituciniai įstatymai) dabartinėje redakcijoje šeimos ar santuokos samprata neaptariama (minima tik karališkoji šeima)⁷⁸.

Išsamiai šeimos santykius reglamentuoja trys svarbiausi įstatymai: Santuokos kodeksas (*Äktenskapsbalken*), Vaikų ir tėvų kodeksas (*Föräldrabalken*), Paveldėjimo kodeksas (*Ärvdabalken*)⁷⁹. Įstatymai tiesiogiai neapibrėžia šeimos sąvokos.

2009 m. gegužės 1 d. įsigaliojo Santuokos kodekso ir kitų susijusių įstatymų pataisos, kuriomis įteisinta santuoka tarp tos pačios lyties asmenų (lyties požiūriu santuoka apibrėžiama neutraliai)⁸⁰. Priėmus šias pataisas neteko galios 1994 m. priimtas Registruotos partnerystės įstatymas, tačiau registruotos partnerystės institutas išliko. Naujos partnerystės neregistruojamos, o partnerystę anksčiau įregistravę asmenys gali ją transformuoti į santuoką arba toliau likti partneriais (kol partnerystė bus nutraukta ar kitaip pasibaigs)⁸¹. Švedija taip pat turi Kohabitacijos įstatymą (šved. *Sambolag*; angl. *Cohabitees Act*), kuris reglamentuoja savo ryšių niekaip neįforminusių, bet tam tikrą laiką kartu gyvenančių, bendrą namų ūkį turinčių skirtingos ar tos pačios lyties asmenų santykius. Kohabitacija iš esmės skiriasi nuo santuokos ir registruotos partnerystės, įstatymas įtvirtina tik tam tikras kohabitacijoje gyvenančių asmenų teises į bendrą būstą ir namų ūkio daiktus⁸².

Vengrija

Konstitucijos⁸³ (2012; 2013 m. redakcija) preambulėje pasakyta, kad „šeima ir tauta yra svarbiausias mūsų koegzistavimo pagrindas, mūsų pamatinės tarpusavyje darnios vertybės yra ištikimybė, tikėjimas ir meilė.“ Antrosios antraštinės dalies (Pagrindai) L straipsnis skelbia: „Vengrija gina santuokos, kaip tarp vyro ir moters savanorišku apsisprendimu sudaromos sąjungos, institutą, ir šeimą kaip tautos išlikimo pagrindą. Šeimos ryšiai grindžiami santuoka arba santykiu tarp tėvų ir vaikų“ (1 dalis). „Vengrija remia įsipareigojimą turėti vaikų“ (2 dalis). „Šeimų apsaugą reglamentuoja pamatinis įstatymas“ (3 dalis). Konstitucijos XV straipsnis skelbia: „Taikant atskiras priemones, Vengrija globoja šeimas, vaikus, moteris, pagyvenusius ir neįgaliuosius asmenis“ (4 dalis).

Išsamiai šeimos santykius reglamentuoja Santuokos, šeimos ir globos įstatymas⁸⁴, taip pat Civilinis kodeksas (nuo 2014 m. kovo 15 d. įsigalios nauja redakcija). 2007 m. Vengrijoje buvo priimtas Registruotos partnerystės įstatymas, pagal kurį registruotą partnerystę galėjo sudaryti tiek skirtingos lyties, tiek tos pačios lyties asmenys. Tačiau 2008 m., dar prieš įstatymo įsigaliojimą, Konstitucinis teismas paskelbė jį prieštaraujančiu Konstitucijai, teigdamas, kad partnerystė tarp skirtingos lyties asmenų iš esmės dubliuoja santuokos institutą, o tai kenkia šiai konstitucijos specialiai saugomai vertybei. 2009 m. buvo priimtas naujas Registruotos partnerystės įstatymas,

78 *Sveriges Riksdag. The Constitution*: <http://www.riksdagen.se/en/How-the-Riksdag-works/Democracy/The-Constitution/The-Instrument-of-Government/>

79 *Commission on European Family Law. Country Reports for Sweden*: <http://ceflonline.net/country-reports-for-sweden/>

80 *Family Law*: <https://www.government.se/government-policy/family-law/>

81 *Gender-neutral marriage and marriage ceremonies. Factsheet, Ministry of Justice*:

<https://www.government.se/contentassets/a89e0bd7bfaf496c9599e5033f4a9550/gender-neutral-marriage-and-marriages-ceremonies>

82 Hans Ytterberg, Kees Waaldijk. “Major legal consequences of marriage, cohabitation and registered partnership for different-sex and same-sex partners in Sweden”:

<https://same-sex.web.ined.fr/pdf/DocTrav125/05Doc125Sweden.pdf>

83 *The Fundamental Law of Hungary*:

http://www.kormany.hu/download/f/3e/61000/TheFundamentalLawofHungary_20180629_FIN.pdf

84 1952. évi IV. TÖRVÉNY a házasságról, a családról és a gyámságról: http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=308.222315

įteisinęs tik tos pačios lyties asmenų registruotą partnerystę (*bejegyzett élettársi kapcsolat*), kuri suteikia beveik tokias pat teises kaip ir santuoka, išskyrus teisę įvaikinti (negalima įvaikinti ir partnerio biologinio vaiko) ir teisę priimti partnerio pavardę⁸⁵. 2010 m. Konstitucinis teismas pripažino naują Registruotos partnerystės įstatymą neprieštaraujančiu Konstitucijai.

Nuo 1977 m. Civilinis kodeksas tam tikru mastu pripažįsta kohabitaciją (gyvenimą kartu) tarp skirtingos lyties asmenų, o nuo 1996 m. ši forma įteisinta ir tos pačios lyties asmenų poroms⁸⁶. Kohabitacija sukuria tam tikras kartu gyvenančių asmenų teises ir pareigas kartu įgyto turto, bendro namų ūkio ir vaikų atžvilgiu. Nuo 2010 m. kohabitaciją galima registruoti pas notarą; tai nesukuria jokių naujų teisių ar pareigų, tačiau registravimas pripažįstamas kohabitacijos įrodymu.

Vokietija

Vokietijos Federacinės Respublikos pagrindinio įstatymo⁸⁷ 6 straipsnyje (Santuoka – šeima – vaikai) sakoma, kad: „Santuokai ir šeimai skiriama ypatinga valstybės apsauga (1 dal.). Rūpinimasis vaikais ir jų auklėjimas yra prigimtinė tėvų teisė ir svarbiausia jų pareiga. Jos įgyvendinimą prižiūri valstybė (2 dal.). Kiekviena motina turi teisę į visuomenės apsaugą ir globą (4 dal.). Nesantuokiniam vaikams įstatymai laiduoja tokias pat fizinio ir dvasinio vystymosi sąlygas ir visuomeninę padėtį kaip ir santuokiniam vaikams (5 dal.).

Išsamiai šeimos teisinius santykius reglamentuoja Civilinio kodekso 4 knyga „Šeimos teisė“⁸⁸. Kodekse nepateikiamas šeimos ar santuokos apibrėžimas. Sąvoka „šeimos santykiai“ vartojama įvairiuose kontekstuose (pavyzdžiui, vaiko kilmės nustatymo ir tėvystės nuginčijimo).

2001 m. įsigaliojo Registruotos partnerystės įstatymas⁸⁹ (*Lebenspartnerschaftsgesetz*), kuris reglamentuoja tos pačios lyties kartu gyvenančių asmenų teisinius santykius. Daugeliu svarbių aspektų šie santykiai reglamentuojami analogiškai santuokai (kuri Vokietijoje galima tik tarp priešingos lyties asmenų), tačiau vartojant kitas sąvokas. Svarbus skirtumas nuo santuokos yra tai, kad registruotiems partneriams neegzistuoja bendra tėvystė bei bendra globos teisė.

2005 m. įsigaliojo Registruotos partnerystės įstatymo pakeitimai, kuriais buvo išplėstos registruotų partnerių teisės: nutraukus partnerystę, bendrai užgyventas turtas dalijamas pusiau (jei nebuvo susitarta kitaip); įvesta susižadėjimo galimybė, atsirado galimybė partneriui įsivaikinti kito partnerio vaiką (su sąlyga, jog kitas iš vaiko tėvų su tuo sutinka)⁹⁰. Registruotiems partneriams taip pat galioja valstybinio pensinio draudimo taisyklės dėl našlių aprūpinimo; egzistuojanti partnerystė buvo aiškiai įvardyta kaip kliūtis vedyboms. Tačiau partnerystės atveju ir toliau negalioja santuokiniam taikomos mokesčių lengvatos.

Nuo registruotos partnerystės skiriama sugyvenimo (kohabitacijos) sąvoka. Kaip suformulavo Vokietijos Konstitucinis Teismas, sugyvenimas yra „vyro ir moters sąjunga, sudaryta ketinant ją išlaikyti nuolat, kuri paprastai neleidžia jokios kitos to paties tipo partnerystės, ir kuriai būdingi emociniai saitai ir kuri sukuria abipusės paramos prievolę, kitaip tariant, ji pranoksta santykius tarp asmenų, kurie tiesiog dalijasi būstu ar tarp ekonominių partnerių“⁹¹. Šis sąjungos tipas iš esmės nėra reglamentuojamas teisinėmis nuostatomis, pavyzdžiui, susituokusiems tenkanti pareiga rūpintis vienu kitu ir teikti finansinę išlaikymą skyrybų ar gyvenimo atskirai atveju nėra taikoma sugyventiniams.

85 Background Document on the Fourth Amendment to the Fundamental Law:

<http://accessibility.government.hu/download/8/3a/d0000/BACKGROUND%20DOCUMENT%20ON%20THE%20FOURTH%20AMENDMENT%20TO%20THE%20FUNDAMENTAL%20LAW.PDF>

86 Orsolya Szeibert-Erdős. „Same-sex partners in Hungary: Cohabitation and registered partnership“:

<http://www.utrechtlawreview.org/index.php/ulr/article/viewFile/75/75>

87 Basic Law for the Federal Republic of Germany: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>

88 German Civil Code (BGB): https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/

89 Act on Registered Life Partnerships: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_lpartg

90 Commission on European Family Law. Country Reports for Germany - Parental Responsibilities:

<http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Germany-Parental-Responsibilities.pdf>

91 Urteil des Ersten Senats vom 17. November 1992 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 23. Juni 1992

-- 1 BvL 8/87: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv087234.html>

SANTUOKOS IR ŠEIMOS SĄVOKA EUROPOS TEISĖJE

ES antrinė teisė

ES teisės aktuose šeimos sąvoka minima laisvo asmenų (ES piliečių) ir jų šeimų narių judėjimo kontekste. Konkrečios nuostatos įtvirtintos Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 29 d. Direktyvoje dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje (2004/38/EB)⁹². Direktyvoje šeimos nariais laikoma:

- 1) sutuoktinis;
- 2) partneris, su kuriuo Sąjungos pilietis sudarė registruotą partnerystę, remiantis valstybės narės teisės aktais, jei priimančioji valstybė narė traktuoja registruotą partnerystę kaip lygiavertę santuokai ir laikantis atitinkamuose priimančiosios valstybės narės teisės aktuose nustatytų reikalavimų;
- 3) piliečio ir sutuoktinio ar partnerio tiesioginiai palikuonys, kuriems nesukakę 21 metų amžius, arba išlaikytiniai;
- 4) piliečio ir sutuoktinio ar partnerio išlaikomi tiesioginiai giminaičiai, esantys aukščiau pagal giminystės liniją.

Taip pat šeimos sąvoka aptariama prieglobsčio ir imigracijos politikos kontekste – teisėtai į ES atvykusiems ir joje gyvenantiems asmenims užtikrinama šeimų susijungimo teisė. Konkrečios nuostatos įtvirtintos Tarybos 2003 m. rugsėjo 22 d. Direktyvoje dėl teisės į šeimų susijungimą (2003/86/EB)⁹³. Direktyvos preambulėje yra nusakyta direktyvos taikymo apimtis, kur, be kita ko, teigiama:

- “Šeimos susijungimas turėtų būti visais atvejais taikomas šeimos branduolio nariams, t. y. sutuoktiniams ir nepilnamečiams vaikams” (9 motyvas);
- “Valstybės narės turi pačios nuspręsti, ar jos nori leisti šeimos susijungimą tiesiosios aukštutinės giminystės linijos giminėms, nesusituokusiems pilnamečiams, nesusituokusiems ar registruotiems partneriams, taip pat poligaminės santuokos atvejais paskesnio sutuoktinio ir globėjo nepilnamečiams vaikams. Jei kuri nors valstybė narė leidžia šeimos susijungimą šiems asmenims, tai neapriboja galimybės valstybėms narėms, nepripažįstančioms šeimos ryšių buvimo šios nuostatos taikymo atvejais, nelaikyti minėtų asmenų šeimos nariais dėl teisės gyventi kitoje valstybėje narėje, kaip apibrėžta atitinkamuose EB teisės aktuose” (10 motyvas).

Taip pat direktyvoje pasakyta, kad poligaminės santuokos atveju valstybė narė turi neleisti šeimos susijungimo, jeigu asmuo jau gyvena Bendrijoje su vienu sutuoktiniu ir gali riboti šeimos susijungimą paskesnio sutuoktinio nepilnamečiams vaikams (4.4 str.).

ES pagrindinių teisių chartija

“9 straipsnis. Teisė tuoktis ir kurti šeimą.

Teisė tuoktis ir kurti šeimą garantuojama pagal šios teisės įgyvendinimą reguliuojančius nacionalinius įstatymus.”⁹⁴

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija

“12 straipsnis. Teisė į santuoką.

⁹² 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/38/EB: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex%3A32004L0038>

⁹³ 2003 m. rugsėjo 22 d. Tarybos Direktyva 2003/86/EB: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0086>

⁹⁴ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=EN>

Vyras ir moteris, sulaukę santuokinio amžiaus, turi teisę tuoktis ir kurti šeimą pagal valstybės įstatymus, kuriais reglamentuojamas naudojimasis šia teise.”⁹⁵

Šeimos sąvoka Europos žmogaus teisių teismo praktikoje

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK) 8 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad „kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo asmeninis ir jo šeimos gyvenimas, buto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas. Valdžios pareigūnai neturi teisės kištis į naudojimąsi šia teise, išskyrus įstatymo numatytus atvejus ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, viešosios tvarkos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat gyventojų sveikatai ar dorovei arba kitų žmonių teisėms ir laisvėms apsaugoti.“ Ši nuostata buvo ne kartą aiškinama įvairiuose kontekstuose. Pabrėžtina tai, kad EŽTT jurisprudencijoje „šeimos“ sąvoka žmonių tarpusavio santykių kontekste nagrinėjama kaip „šeimos gyvenimo“ sąvoka. Toliau pateikiami pamatiniai minėtos nuostatos turinį atskleidžiantys teismo pasisakymai.

1979 m. byloje *Marckx prieš Belgiją*⁹⁶ EŽTT konstatavo, kad EŽTK įtvirtinama teisė į šeimos gyvenimo gerbimą neskirsto šeimų į teisėtą ir neteisėtą, kadangi toks skirstymas būtų nesuderinamas su žodžiu „visiems“ bei 14 straipsnyje įtvirtintu diskriminacijos gimimo pagrindu draudimu. Šeimos gyvenimo samprata neapsiriboja santuokos pagrindu susiformavusiomis šeimomis ir gali apimti kitus *de facto* santykius. Teismas pabrėžė, kad kai valstybės Konvencijos dalyvės nustato skirtingus šeimos režimus priklausomai nuo santuokos buvimo fakto, jos vis tiek yra įpareigosios užtikrinti tokių šeimų normalaus šeimyninio gyvenimo tąsą. Siekdamos tai užtikrinti valstybės privalo leisti netekėjusiai motinai ir jos vaikui normaliai vystyti šeimos gyvenimą ir vengti diskriminuoti gimimo pagrindu. Tradicinės šeimos skatinimas ir rėmimas pats savaime yra teisėtas ir net skatintinas, tačiau siekiant šio tikslo negalima imtis priemonių, kenkiančių natūraliai šeimai, nes tokios šeimos nariai naudoja Konvencijos 8 straipsnio, kuriuo reglamentuojama *inter alia* teisė į šeimos gyvenimo gerbimą, garantijomis taip pat, kaip ir tradicinės šeimos nariai. EŽTT nuomone, šeimos gyvenimo sąvoka apima bent jau santykius su artimaisiais, kaip antai, senelių ir jų anūkų, kadangi pirmieji užima didelę dalį pastarųjų atžvilgiu. 1988 m. byloje *Berrehab prieš Nyderlandus*, EŽTT konstatavo, kad susituokusių tėvų gyvenimas kartu nėra būtina sąlyga apibūdinti šeimos gyvenimui. Pakanka fakto, kad tėvai yra teisėtai ir neapsimestinai susituokę bei tarp jų egzistuoja santykiai.⁹⁷

1994 m. byloje *Keegan prieš Airiją*⁹⁸ EŽTT plėtojo šeimos sąvoką ir nurodė, kad vaikas, gimęs santuoka negrįstoje šeimoje, savaime priklauso šeimai nuo gimimo momento. Todėl tarp vaiko ir tėvų egzistuoja ryšys, prilygstantis šeimos gyvenimo sąvokai, net jei vaiko gimimo metu tėvai negyvena kartu ar jų santykiai yra nutraukti.

1994 m. byloje *Kroon ir kt. prieš Nyderlandus*⁹⁹ EŽTT pastebėjo, kad sąvoka „šeimos gyvenimas“ nėra ribojama vien tik santuoka paremtais santykiais ir gali apimti *de facto* šeimos ryšius, kuomet asmenys gyvena kartu nesusituokę. Vaikas, gimęs tokioje šeimoje, yra *ipso jure* šeimos vieneto narys nuo gimimo momento. Teismo nuomone, pareiga gerbti šeimos gyvenimą į pirmą vietą iškelia biologinę ir socialinę realybę, o ne vien teisinę.

⁹⁵ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija:

http://www3.lrs.lt/pls/inter/dokpaieska.showdoc_l?p_id=415350

⁹⁶ CASE OF MARCKX v. BELGIUM (pareiškimo nr. 6833/74) paras. 31, 34, 40, 45:

[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{"dmdocnumber":\["695411"\],"itemid":\["001-57534"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{).

⁹⁷ CASE OF BERREHAB v. THE NETHERLANDS (Application no. 10730/84):

<http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57438>

⁹⁸ CASE OF KEEGAN v. IRELAND (Application no. 16969/90) para

44: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["Keegan"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-57881"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).

⁹⁹ CASE OF KROON AND OTHERS v. THE NETHERLANDS (Application no. 18535/91) paras. 30, 40:

[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{"fulltext":\["Kroon"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\],"itemid":\["001-57904"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/Pages/search.aspx#{).

1997 m. bylos *X, Y ir Z prieš Jungtinę Karalystę*¹⁰⁰ aplinkybės buvo tokios: transeksualas X gyveno su moterimi partnere Y nuo 1979 m. Pora teisėtai įsivaikino vaiką. X dalyvavo vaiko auginimo procese ir elgėsi lyg „tėvas“ nuo pat vaiko gimimo. Teismas, argumentuodamas ankstesniais sprendimais, šių trijų asmenų tarpusavio santykius pripažino kaip *de facto* šeimos santykius.

2010 m. byloje *Schalk ir Koph prieš Austriją*¹⁰¹ EŽTT pripažino, kad atsižvelgiant į Teismo sprendimų evoliuciją, būtų nenatūralu laikytis pozicijos, kad tos pačios lyties asmenys negalėtų naudotis teise į šeimos gyvenimą. Santykiai tarp kartu gyvenančių tos pačios lyties asmenų poros, kurie pagrįsti stabilia *de facto* partneryste, patenka į „šeimos gyvenimo“ sąvoką lygiai taip pat, kaip tokio paties pobūdžio santykiai tarp skirtingų lyčių asmenų. *Gas and Dubois v. France* EŽTT pripažino, kad dviejų drauge gyvenančių ir partnerystę pagal civilinę teisę įregistravusių moterų, kurių viena dirbtinio apvaisinimo būdu susilaukė vaiko, santykiai pripažįstami kaip šeima.¹⁰² 2012 m. nagrinėtoje byloje *Van der Heijden prieš Nyderlandus*¹⁰³ EŽTT pabrėžė, kad nustatant, ar santykiai prilygsta „šeimos gyvenimui“, būtina atsižvelgti į daugybę aplinkybių, kaip antai, ar pora gyvena kartu, jų santykių trukmę, ar jie demonstruoja įsipareigojimus vienas kitam kartu augindami vaikus ir kitus kriterijus.

Svarbi ir 2013 m. *X ir kiti prieš Austriją*¹⁰⁴ byla, kurioje nors ir nebuvo tiesiogiai plėtojamas šeimos sąvokos turinys, tačiau Teismas paminėjo keletą svarbių aspektų šeimos institutui apskritai. Pirmoji ir trečioji pareiškėjos – austrės, abi gimusios 1967 m. ir susietos stabilių homoseksualių santykių. Antrasis pareiškėjas yra vienos iš jų sūnus. Pastarasis gimė ne santuokoje 1995 m. ir jo motina (trečioji pareiškėja) viena turi jo globos teises. Pareiškėjai gyvena kartu ir abi pareiškėjos bendrai rūpinasi vaiku. Norėdami sukurti teisinį santykį tarp pirmosios pareiškėjos ir vaiko, nenutraukiant santykio su jo motina, 2005 m. vasarį jie sudarė įvaikinimo susitarimą ir pateikė jį kompetentingam apylinkės teismui patvirtinti. Apylinkės teismas atsisakė patvirtinti įvaikinimo susitarimą, remdamasis Civiliniu kodeksu, kuriame nustatyta, kad tuo atveju, kai įvaikina tos pačios lyties asmuo, vaiko teisinis ryšys su biologiniu tos pačios lyties tėvu (motina) yra nutraukiamas, kadangi įvaikinant asmuo pakeičia tos pačios lyties biologinį tėvą (motiną). Šiuo konkrečiu atveju, jei vaiką įvaikintų pirmoji pareiškėja, tai nurauktų vaiko ryšį su jo motina, ne su tėvu. EŽTT byloje pripažino, kad pareiškėjų santykiai prilygsta „šeimos gyvenimui“ pagal Konvencijos 8 straipsnį. Teismas aiškino, kad pagal EŽTK 8 straipsnį valstybės neturi pareigos suteikti teisę įsivaikinti antrajam iš tėvų nesusituokusiose porose. Atsižvelgiant į tai, kad Austrijos teisė leido įsivaikinti antrajam iš tėvų nesusituokusiose skirtingų lyčių šeimose, Teismas turėjo ištirti, ar tokios teisės nesuteikimas tos pačios lyties poroms turėjo teisėtą tikslą ir buvo jam proporcingas. Vis dėlto, remiantis Teismo praktika, tais atvejais, kai skirtingas elgesys yra paremtas lyties ar seksualinės orientacijos pagrindu, Vyriausybė turi parodyti, kad toks skirtumas yra būtinas pasiekti tikslą. Austrijos Vyriausybė nepateikė jokių įrodymų, kurie rodytų, kad vaikui būtų žalinga būti auginamam tos pačios lyties asmenų ar turėti dvi motinas ar du tėvus teisiniais tikslais. Dar daugiau – pagal Austrijos teisę įsivaikinti vienam asmeniui, taip pat ir vienam homoseksualui, buvo įmanoma. Jei jis ar ji turėtų registruotą partnerį, pastarasis turėtų sutikti su įvaikinimu. EŽTT nustatė, kad Vyriausybė nepateikė įtikinančių priežasčių, kad parodytų, jog neleidimas antrajam iš tėvų įsivaikinti tos pačios lyties poroje, tuo pat metu leidžiant tą galimybę nesusituokusioms skirtingų lyčių poroms, buvo būtinas siekiant apsaugoti šeimą tradicine prasme ar siekiant apsaugoti

100 *CASE OF X, Y AND Z v. THE UNITED KINGDOM* (Application no. 21830/93), paras. 35-37: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58032>.

101 *CASE OF SCHALK AND KOPF v. AUSTRIA* (Application no. 30141/04): <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-99605>.

102 *CASE OF GAS AND DUBOIS v. FRANCE* (Application no. 25951/07): <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109572>.

103 *CASE OF VAN DER HEIJDEN v. THE NETHERLANDS* (Application no. 42857/05) para. 50: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-110188>.

104 *CASE OF X AND OTHERS v. AUSTRIA* (Application no. 19010/07): <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-116735>.

vaiko interesus. Egzistuojantis skirtumas buvo diskriminuojantis. Nustatyta, kad buvo Konvencijos 14 straipsnio, siejant jį su 8 straipsniu, pažeidimas.

EŽTT jurisprudencijoje analizuota šeimos samprata neapsiriboja vien tradicinės šeimos, kuriamos santuokos pagrindu, sąvoka. EŽTT ne kartą pasisakė, kad šeimos santykius apibūdina *de facto* tarpusavio santykiai, nesvarbu ar tėvai gyvena kartu, ar skyrium, ar jie susituokę ar ne. Nors EŽTT ganėtinai aiškiai atskleidė šeimos santykių turinį, tačiau nei vienoje byloje nepateikė formalaus ir baigtinio kriterijų sąrašo, apibūdinančio šeimą. Dėl to darytina išvada, kad šeimos sąvoka, kaip teisinė kategorija, yra dinamiška ir kiekvienu atveju šeimos santykių egzistavimo faktas nustatomas pagal bylos aplinkybes, o ne formalių kriterijų sąrašą.

SANTUOKOS IR ŠEIMOS SĄVOKA TARPTAUTINIULOSE DOKUMENTULOSE

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948 m.), 16 straipsnis:

“(1) Vyrai ir moterys, pasiekę brandos amžių, turi teisę be jokių apribojimų dėl rasės, tautybės ar religijos sudaryti santuoką ir sukurti šeimą. Jie turi lygias teises tiek santuokos sudarymo bei jos trukmės, tiek santuokos nutraukimo metu.

(2) Santuoka gali būti sudaryta tik tada, kai susituokiantieji duoda laisvą ir visišką sutikimą.

(3) Šeima yra natūrali ir pagrindinė visuomenės ląstelė ir ji turi teisę į visuomenės ir valstybės apsaugą.”¹⁰⁵

Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (1966 m.), 10 straipsnis:

“1. Šeimai, kuri yra natūrali ir pagrindinė visuomenės ląstelė, turi būti teikiama kuo didesnė apsauga ir pagalba, ypač tuomet, kai ji yra kuriama, ir tol, kol ji yra atsakinga už nesavarankiškų vaikų išlaikymą ir auklėjimą. Santuoka turi būti sudaroma laisvu būsimųjų sutuoktinių sutikimu.

2. Ypatinga apsauga turi būti teikiama motinoms pagrįstą laiko tarpą iki gimdymo ir po jo. Dirbančios motinos tuo laikotarpiu turi gauti mokamas atostogas arba atostogas ir pakankamas socialinės paramos išmokas.”¹⁰⁶

Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966 m.), 23 straipsnis:

“1. Šeima yra natūrali ir pagrindinė visuomenės ląstelė ir ji turi teisę į visuomenės ir valstybės apsaugą.

2. Vyrams ir moterims, sulaukusiems santuokinio amžiaus, pripažįstama teisė tuoktis ir kurti šeimą.

3. Nė viena santuoka negali būti sudaryta be laisvo ir visiško būsimųjų sutuoktinių sutikimo.

4. Valstybės, šio Pakto Šalys, turi imtis reikiamų priemonių, kad būtų užtikrintos lygios sutuoktinių teisės ir pareigos sudarant santuoką, santuokos metu ir santuoką nutraukiant. Nutraukiant santuoką turi būti numatoma reikiama vaikų apsauga.”¹⁰⁷

Jungtinių tautų Žmogaus teisių komiteto komentarai dėl šeimos sąvokos

Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto (toliau ŽTK), prižiūrinčio TPPTP įgyvendinimą, 1988 m. pateiktuose komentaruose¹⁰⁸ aiškinama, kad šeimos sąvoka valstybėse ar net jų regionuose

105 Visuotinė žmogaus teisių deklaracija: http://www3.lrs.lt/pls/inter/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385

106 Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas: http://www3.lrs.lt/pls/inter/dokpaieska.showdoc_l?p_id=174850

107 http://www3.lrs.lt/pls/inter/dokpaieska.showdoc_l?p_id=174848

108 *Human Rights Instruments, Vol. 1. Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies. General Comments Adopted by the Human Rights Committee. General comment No. 19: Article 23 (The family):*

gali skirtis kai kuriais aspektais, todėl standartiškai apibrėžti šios sąvokos neįmanoma. ŽTK pažymėjo, kad egzistuojant įvairioms šeimos formų dariniams, tokiems kaip nevedusios poros ir jų vaikai, vieniši tėvai ir jų vaikai, valstybės privalo nurodyti, ar tokios šeimos ir jų nariai yra pripažįstami ir kokia teisių apimtimi jie ginami pagal nacionalinę teisę.

ŽTK šeimos sąvokos turinį palieka nustatyti TPPTP dalyvėms pačioms, tačiau akcentuoja kai kuriuos požymius, būtinus šiam institutui, o tai reiškia ir valstybėms, ratifikavusioms TPPTP. Galima išskirti šiuos pagrindinius požymius:

- 1) santuoka sudaroma savanoriškai su visišku šalių sutikimu;
- 2) teisė į šeimą suponuoja galimybę daugintis ir gyventi kartu;
- 3) šeimos planavimo politika negali būti diskriminuojanti ir priverstinė;
- 4) teisė gyventi kartu apima šeimos vieningumą arba teisę susijungti, ypač kai dėl politinių, ekonominių ar panašių priežasčių šeimos nariai yra atsiskyrę;
- 5) draudžiama diskriminuoti lyties pagrindu įgyjant ar prarandant pilietybę tuokiantis;
- 6) sutuoktiniai turi lygias teises ir pareigas, kurios tęsiasi iki kol santuoka teisėtai nutraukiama. Bet koks diskriminuojantis elgesys skyrybų proceso, vaiko globos nustatymo, išlaikymo, lankymo teisių, tėvų valdžios praradimo ar atstatymo kontekste yra draudžiamas.

ŽTK palieka valstybėms pakankamai didelę, tačiau ribotą diskrecijos laisvę nustatyti šeimos instituto turinį atsižvelgdamas į kultūrinės skirtybės. Valstybė, reglamentuodama šeimos teisinius santykius, negali pažeisti žmogaus teisių standartų, be to, šeimos sąvokos negali interpretuoti siauriau nei priimta valstybės visuomenėje.

ŽTK, TPPTP dalyvei pripažinus jo kompetenciją, gali nagrinėti Pakto šalies gyventojų pranešimus dėl TPPTP pažeidimų. *Hendriks prieš Nyderlandus*¹⁰⁹ ginče ŽTK teigė, kad šeimos idėja būtinai apima santykius tarp tėvų ir vaiko. Nors skyrybos teisėtai baigia santuoką, tačiau negali nutraukti saitų, kurie jungia tėvą arba motiną ir vaiką: šis ryšys nepriklauso nuo santuokos tautos. *Hopu ir Bessert prieš Prancūziją*¹¹⁰ ginčas kilo dėl to, kad Prancūzijos užjūrio departamente Prancūzijos Polinezijoje buvo ketinama vykdyti statybas ant protėvių kapų. Pareiškėjai teigė, kad statybos pažeistų TPPTP 23 straipsnį, t.y. teisę į šeimą. ŽTK aiškino, kad terminas „šeima“ turi būti aiškinamas plačiai, kad apimtų sampratą, kuri yra nusistovėjusi toje visuomenėje. Nors kitose visuomenėse artimųjų kapavietės ir nepatektų į „šeimos“ sąvoką, tačiau ŽTK, atsižvelgęs į Prancūzijos Polinezijos tradicijas, konstatavo, kad teisė į šeimos gyvenimą (ir teisė į privatų gyvenimą) buvo pažeista. Ginče *Cziffra ir 19 kitų Mauricijaus moterų prieš Mauriciją*¹¹¹ ŽTK pripažino, kad šeimos apsauga ar priemonės, kurių gali sau leisti imtis visuomenė ar valstybė šeimai apsaugoti, valstybėse gali skirtis ir priklausyti nuo socialinių, ekonominių, politinių bei kultūrinių sąlygų ir tradicijų.

Šeimos sąvoka pagal TPPTP yra plati, jos turinys bei iš jo išplaukiančios teisės priklauso nuo įvairių veiksnių, susijusių su kultūra, tradicijomis, netgi socialine bei ekonomine padėtimi valstybėje. ŽTK ne kartą pripažino, kad šeimos sąvoka priklauso nuo nusistovėjusios sąvokos tam tikros valstybės ar jos regiono visuomenėje.

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCCPR%2fGEC%2f6620&Lang=en

109 *Wim Hendriks, Sr. v. The Netherlands*, Communication No. 201/1985, U.N. Doc. CCPR/C/33/D/201/1985 (1988) para. 10.3: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/201-1985.html>.

110 *Francis Hopu and Tepoaitu Bessert v. France*, Communication No. 549/1993, U.N. Doc. CCPR/C/60/D/549/1993/Rev.1. (1997) para. 10.3: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/549-1993.html>.

111 *Shirin Aumeeruddy-Cziffra and 19 other Mauritian women v. Mauritius*, Communication No. R.9/35, U.N. Doc. Supp. No. 40 (A/36/40) at 134 (1981) para. 9.2 (b) 2 (ii): <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session36/9-35.htm>.

APIBENDRINIMAS

Šeimos sąvoka ES valstybių konstitucijose

Daugelio ES valstybių konstitucijose vienaip ar kitaip minimas santuokos institutas. Kartais santuoka tiesiogiai nurodoma kaip institutas, sukuriantis šeimą (Airija, Italija, Kipras, Rumunija), kai kada tai suprantama iš konteksto (Bulgarija, Estija, Graikija, Latvija, Lenkija, Slovakija, Slovėnija, Vengrija, Vokietija), o kai kada santuoka minima sutuoktinių ar vaiko teisių kontekste, be tiesioginės nuorodos į šeimą (Čekija, Ispanija, Portugalija). Konstitucinių nuostatų įvairovėje kartais vartojamos „šeimos santykių“ (Vengrija) ar „nesantuokinės sąjungos“ (Slovėnija) sąvokos. Kai kurių valstybių konstitucijose akcentuojamos santuokoje ir ne santuokoje gimusių vaikų lygios teisės (Čekija, Graikija, Ispanija, Italija, Rumunija, Slovakija, Slovėnija, Vokietija) bei ypatinga valstybės parama nepilnomis šeimoms (Lenkija). Yra nemažai valstybių, kurių konstitucijose santuoka visai neminima (Austrija, Danija, Nyderlandai, Malta, Prancūzija, Suomija, Švedija), arba minima valstybės ir bažnyčios santykių kontekste (Belgija, Liuksemburgas).

Santuoka tarp skirtingos lyties ir tos pačios lyties asmenų

Keturių valstybių konstitucijose tiesiogiai nurodyta, kad santuoka sudaroma tarp vyro ir moters (Bulgarijos, Latvijos, Lenkijos, Vengrijos). Kroatijoje tokia konstitucinė nuostata 2013 m. gruodį priimta visuotiniame referendume. Įsidėmėtinas Ispanijos atvejis: konstitucijoje įtvirtinta nuostata, kad „vyras ir moteris tuokdamiesi yra lygiateisiai“, nesutrukdė Ispanijoje įteisinti santuoką tarp tos pačios lyties asmenų. Kitų valstybių konstitucijose santuoka lyčių požiūriu apibūdinama neutraliai, arba visai neminima.

Aštuoniose ES valstybėse yra įteisinta santuoka tarp tos pačios lyties asmenų (Belgija, Danija, Ispanija, Jungtinė Karalystė, Nyderlandai, Portugalija, Prancūzija, Švedija). Kai kuriose iš jų, įteisinus pačios lyties asmenų santuoką, atsisakyta kitų sąjungos formų įteisinimo ir jos transformuotos į santuoką (Belgija, Danija), arba jas nustota registruoti paliekant galioti anksčiau įregistruotas, kol jos bus transformuotos į santuoką, nutrauktos, ar kitaip pasibaigs (Švedija).

Kitų (nei santuoka) sąjungų formos

Daugumoje ES valstybių šalia santuokos egzistuoja ir kitos dviejų asmenų artimų santykių (panašių į santuoką) oficialaus įtvirtinimo formos. Dažniausiai jos vadinamos registruota partneryste, nors kai kuriose šalyse sutinkamos ir kitais pavadinimais. Atkreiptinas dėmesys, kad šių formų pavadinimuose gana svarbus lingvistinis aspektas, kadangi šis institutas teisės aktuose įvardijamas nacionalinėmis kalbomis, o verčiant į kitas kalbas paprastai dominuoja angliški terminai, tokie kaip registruota partnerystė, civilinė partnerystė, gyvenimo partnerystė, civilinė sąjunga (registered partnership, civil partnership, life partnership, civil union).¹¹²

Registruotos partnerystės institutas (vienu ar kitu pavadinimu) sutinkamas 13-oje ES valstybių. Kai kuriose iš jų, šis institutas skirtas tik tos pačios lyties asmenims (Airija, Austrija, Čekija, Slovėnija, Suomija, Švedija, Vengrija, Vokietija), kitose – tos pačios lyties ir skirtingų lyčių asmenims (Jungtinė Karalystė, Liuksemburgas, Nyderlandai, Portugalija, Prancūzija).

Kai kurios valstybės tam tikru mastu pripažįsta niekaip neįformintą gyvenimą kartu (kohabitaciją), tačiau tokios faktinės padėties teisinės pasekmės paprastai yra įrodinėjimo dalykas.

¹¹² Pavyzdžiui, Prancūzijoje įtvirtinta *Pacte civil de solidarité* (pažodžiui verčiant - civilinio solidarumo sutartis), angliškuose tekstuose paprastai vadinama civiline sąjunga ar civiline partneryste (*civil union*; *civil partnership*).

Šeimos sąvoka Europos žmogaus teismo praktikoje

Europos žmogaus teisių teismo (EŽTT) praktikoje sutinkama nemažai sprendimų, kuriuose aiškinama šeimos sąvoka. EŽTT išplėtojo doktriną, pagal kurią Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtinta teisė į šeimos gyvenimo gerbimą neleidžia skirstyti šeimų į teisėtas ir neteisėtas. Šeimos gyvenimo samprata neapsiriboja santuokos pagrindu susiformavusiomis šeimomis ir gali apimti kitus de facto santykius (Marckx prieš Belgiją). Vaikas, gimęs santuoka negrįstoje šeimoje, savaime priklauso šeimai nuo gimimo momento. Todėl tarp vaiko ir tėvų egzistuoja ryšys, priylgstantis šeimos gyvenimo sąvokai, net jei vaiko gimimo metu tėvai negyvena kartu ar jų santykiai yra nutraukti (Keegan prieš Airiją). Sąvoka „šeimos gyvenimas“ nėra ribojama vien tik santuoka paremtais santykiais ir gali apimti de facto šeimos ryšius, kuomet asmenys gyvena kartu nesusituokę. Pareiga gerbti šeimos gyvenimą į pirmą vietą iškelia biologinę ir socialinę realybę, o ne vien teisinę (Kroon ir kt. prieš Nyderlandus). Santykiai tarp kartu gyvenančių tos pačios lyties asmenų poros, kurie pagrįsti stabilia de facto partneryste, patenka į „šeimos gyvenimo“ sąvoką lygiai taip pat, kaip tokio paties pobūdžio santykiai tarp skirtingų lyčių asmenų (Schalk ir Koph prieš Austriją). Nustatant, ar santykiai priylgsta „šeimos gyvenimui“, būtina atsižvelgti į daugybę aplinkybių, kaip antai, ar pora gyvena kartu, jų santykių trukmę, ar jie demonstruoja įsipareigojimus vienas kitam kartu augindami vaikus ir kitus kriterijus (Van der Heijden prieš Nyderlandus).

Šeimos sąvoka ES teisės aktuose

ES teisės aktuose šeimos sąvoka minima laisvo asmenų (ES piliečių) ir jų šeimų narių judėjimo kontekste. Konkrečios nuostatos įtvirtintos Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 29 d. Direktyvoje dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje (2004/38/EB).

Taip pat šeimos sąvoka aptariama prieglobsčio ir imigracijos politikos kontekste – teisėtai į ES atvykusiems ir joje gyvenantiems asmenims užtikrinama šeimų susijungimo teisė. Konkrečios nuostatos įtvirtintos Tarybos 2003 m. rugsėjo 22 d. Direktyvoje dėl teisės į šeimų susijungimą (2003/86/EB).

ES Pagrindinių teisių chartijoje įtvirtinta nuostata, kad teisė tuoktis ir kurti šeimą garantuojama pagal šios teisės įgyvendinimą reguliuojančius nacionalinius įstatymus.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtinta nuostata, kad vyrai ir moterys, sulaukę santuokinio amžiaus, turi teisę tuoktis ir sukurti šeimą pagal šią teisę reguliuojančius valstybės vidaus įstatymus.

Parengė

Informacijos ir komunikacijos departamento

Tyrimų skyriaus

vyresnysis specialistas

Tomas Lavišius

Tel. (8 5) 239 6181, el. p. tomas.lavisius@lrs.lt

Tomas Marozas, Evaldas Sinkevičius,

Teisinės ir politinės informacijos skyrius, tel. 6372

Seimo kanceliarijos Informacijos ir komunikacijos departamento Tyrimų skyriaus parengti analitiniai ir informaciniai darbai skirti Seimo narių parlamentinei ir Seimo kanceliarijos veiklai. Šiuose darbuose pateikta informacija nėra oficiali Lietuvos Respublikos Seimo pozicija. Šį darbą atgaminti, išleisti, platinti, versti, perdirbti, viešai skelbti, išskyrus įstatymų nustatytas išimtis, galima tik gavus Seimo kanceliarijos leidimą.

Visais atvejais naudojant šį darbą privaloma nurodyti šaltinį.

© Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2019